

*Edebiyat ve
Medeniyet
Üzerine*

*M. Akif İnan
Eserleri*

EĞİTİM-BİR-SEN YAYINLARI

Eğitim-Bir-Sen Yayınları : 8
Düşünce Dizisi : 1

Eğitim-Bir-Sen Adına Sahibi
Ahmet GÜNDOĞDU
Genel Başkan

Genel Yayın Yönetmeni
Ali YALÇIN
Genel Başkan Yardımcısı

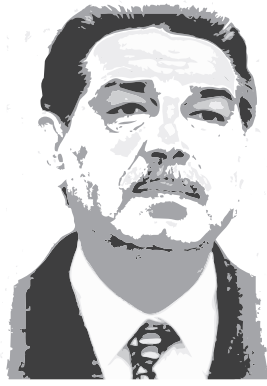
III. Baskı : Aralık 2012
5.000 Adet

ISBN : 975-6153-01-6

Teknik Hazırlık & Baskı:
Sistem Ofset
Strazburg Caddesi No: 31/17 Sıhhiye/ANKARA
Tel: (0.312) 229 18 81

Eğitim-Bir-Sen Genel Merkezi
G.M.K Bulvarı Ş. Daniş Tunalığıl Sk. No:3/13
Maltepe/ANKARA
Tel: (0312) 231 23 06
Faks: (0312) 230 65 28
www.egitimbirsen.org.tr
e-posta : egitimbirsen@egitimbirsen.org.tr

M. Akif İnan

Edebiyat ve Medeniyet Üzerine

M. Akif İnan Eserleri

Her türlü yayın hakları Eğitim-Bir-Sen'e aittir.

EĞİTİM-BİR-SEN YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
Köprü Kurmak	13
Medeniyet Derken	16
Bir Acı Tarlası	19
Şartlanmış Edebiyat	22
Tanzimat'tan Önce Genel Durum ve Yenileşme Hareketi	26
Tanzimat Dönemi	31
Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri	37
Edebiyatı İse	53
Eski Edebiyatımız	59
Edebiyat ve Politika	77
Edebiyatımızın Gelişi	80
Sonuç	84
Durum	85

Akif İnan

AKİF İNAN

1940'da Urfa'da doğdu. İlk ve ortaokulu Urfa'da, liseyi Maraş'ta bitirdi. D.T.C.F Türk Dili ve Edebiyatı mezunudur.

1961-1964 yıllarında Hilâl Dergi ve yayınevinde yönetici, 1964-69 yıllarında Türk Ocakları Merkez Müdürü, 1969-72 yıllarında da Türk Taşıt İşverenleri Sendikasında Eğitim Uzmanı olarak çalıştı. 1972'den sonra çeşitli orta ve yüksek dereceli okullarda öğretmenlik yaptı.

1961'den bu yana birçok dergi ve gazetede yazılar ve şiirler yayımladı. 1969'da Edebiyat, 1976'da Mavera dergilerinin kurucuları arasında yer aldı. 1977'den itibaren Yeni Devir gazetesinde günlük fikir ve sanat yazıları yazdı, eserler tefrika etti.

1992'de Eğitim-Bir-Sen'i, 1995'te Memur-Sen'i kurdu. 6 Ocak 2000'de vefat etti. Kabri memleketi Şanlıurfa'dadır.

Basılmış kitapları: Edebiyat ve Medeniyet Üzerine (Denemeler 1972), Hicret (Şiir, 1974), Din ve Uygarlık (Deneme, 1985) Yeni Türk Edebiyatı (O. Çağlar'la birlikte, Eğitim Enstitüsü için ders kitabı 1977).

TAKDİM

Türk sendikacılık tarihinde M. Akif İnan gibi bir başka şahsiyet yoktur ki sendikal kavramlara yabancı ve uzak bir topluma; her türlü imkânsızlığa, baskıya, olağanüstü siyasi şartlara rağmen bu türden oluşumların hayati ve insani bir kurum niteliğini kısa bir zaman içinde benimsetebilmek ve insanları etrafında örgütleyebilmek yeteneğini göstermiş olsun. Bu takdire değer sonucun, onun ünlü bir şair ve mütefekkir olması veya etkileyici kişiliğiyle açıklanabilmesi mümkünse de asıl faktörü yaşadığı toprakları tanınmasında, milletin değerlerini ve inançlarını kişiliğinde ve ilişkilerinde mezcetmiş olmasındaki sıcaklıkta, daha öz bir söyleyişle ‘yerli’ bir üslup kullanmasında aramak gerekir.

Şair, yazar ve eylem adamı Mehmet Âkif İnan, bir aydın olarak kendini toplum hizmetine adanmanın, toplumunun maddi ve manevi değerler bakımından gelişip güçlenmesini ve nihayet bir “medeniyet toplumu” olmasını hayat gayesi edinmenin örnek kişiliklerdendi. Yalnızca kalemiyle değil, parasıyla zamanıyla bütün gücü ve enerjisiyle bir ‘sürekli hareketlilik ruhu’ içinde yaşamış, daima ‘veren el’ olmayı gözetmiştir.

Âkif İnan, sendikayı da hak arayan bir teşkilat olduğu kadar bir aydınlanma ve kültür hareketi olarak görüyordu. Sendika merkez ve şubelerinin, toplumun hizmetine sunulan bir kültür evi, kültür yuvası olması için çalışıyordu. O’nun bu düşüncesi, düşünen, inceleyen, sorgulayan, düşündüğünü uygulayabilen, fikirlerini özgürce ifade edebilen bir toplumun oluşması mücadelesini veren Eğitim-Bir-Sen’in temel yapı taşı olmuştur.

Âkif İnan, 20. yüzyılda fikir ve sanat hayatımızın üç büyük yıldızı olan Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve Nuri Pakdil’in her üçüyle de yakın ilişki içinde olmuş bir isimdi. Yine bu üç kıymetli şahsiyetin ve okul görevi yapmış

dergilerinin (Büyükdoğu, Diriliş, Edebiyat) etrafında gördüğümüz Erdem Bayazıt, Rasim Özdenören, Alaeddin Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Nazif Gürdoğan, İsmail Kılıoğlu, Atasoy Müftüoğlu, Bahri Zengin, Hasan Seyithanoğlu, Beşir Atalay, Ramazan Kaplan, Mehmet Doğan ve Mehmet Atilla Maraş gibi fikir, sanat ve siyaset adamlarımız da İnan'ın yakın arkadaş çevresi içinde bulunuyordu. Kurucu Genel başkanımız olarak kendisiyle olduğu kadar, içinden geldiği bu büyük fikir ve sanat hareketiyle de Eğitim-Bir-Sen camiası olarak kendisiyle iftihar ediyoruz.

Eğitim-Bir-Sen olarak kendisine olan vefa borcumuzu bir nebze olsun ödemek ve merhumun eserlerini kültür hayatımıza kazandırmak için şiir ve denemelerinden oluşan ilk dört kitabı; *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine (1972)*, *Hicret (1974)*, *Din ve Uygurluk (1985)* ve *Tenha Sözcükler*'in (1991), yeni baskılarını 2006 yılında kültür hayatımıza kazandırmıştık. 2009 yılında ise sağlığında kitap olarak yayımlanmamış çalışmaları olan *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri, Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, Siyaset Kokan Yazılar, İslam Dünyası ve Ortadoğu, Söyleşiler; Aydınlar, Batı ve Biz*'i ise kitaplaştırarak kültür hayatımıza kazandırdık. Kitaplar yoğun bir talep gördü. Bu durum sendika olarak bizi ziyadesiyle memnun etmekle birlikte tükenen ilk dört kitabın tekrar basılması için de teşvik etti. Sizlerden gelen bu teşvik edici güç ile Akif İnan'ın 2006 yılında sendika olarak ilk baskısını yaptığımız ilk dört eserinin yeni baskılarını siz değerli okuyucuların istifadesine sunuyoruz.

Âkif İnan'ın eserlerinin sendikamız tarafından basılıp ücretsiz dağıtılmasına müsaade eden aile fertlerine ve yayında emeği geçen arkadaşlarıma bu vesileyle teşekkür ediyorum.

AHMET GÜNDOĞDU

Eğitim-Bir-Sen
Genel Başkanı

Babam
Hatranna

Köprü Kurmak

Toplumumuzun bir özelliği var: Fikir hayatımızı hep edebiyat adamları temsil etmiştir. Bilhassa tanzimatla başlayan batılılaşma hareketinden sonra sosyal hayatımızda beliren bütün fikir akımları, önemli temsilcilerini hep edebiyatımızda bulmuştur. Hatta fikir hareketlerini kuran, yayan, geliştiren bizzat sanatçılarımız olmuştur. Meşrutiyet döneminde geniş bir yayılma ortamı bulan Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık Türkçülük akımlarının kurucu ve yayıcıları, bilindiği gibi sanatçılardır. Günümüze kadar devam eden bu geleneğe bakarak memleketimizin entelektüel hayatının aynası edebiyattır, diyebiliriz.

Aslında bu yalnız bizim için değil, az çok, bütün milletler içinde böyledir. Bir milletin herhangi bir dönemi tanımak, öğrenmek, onun o döneminin edebiyatı ile ilişki kurmakla mümkündür.

Edebiyat malzemesini çağından devşirerek kendini kurar. Ve bunu yaparken dünle de ilgisini sürdürür ve geleceğe uzanır. Gövdesi çağında bir eli geçmişte, öteki eli gelecektedir edebiyatın. Geçmişle ilgisini koparamaz, çünkü çağı ile ilgilidir ve çağı ise geçmişin normal bir uzantısıdır; onun üstüne katlanmıştır. Toplum hayatı bir bütündür; dünü bugünü ve yarını ile kesintisiz bir akış içindedir. Kesintisi olamaz, çünkü yaşanılmaktadır. Millet hayatında kesinti o milletin varlığıyla tamamen yok olması, tarihten silinmesi ile mümkündür ki o da imkânsızdır...

Geçmişi ile ilişkisini kesmiş bir edebiyat, çağı ile de alâkasını koparmış demektir. Yani çağdaş da değildir, muallâktadır, gayr-ı beşeridir ve edebiyat olmak niteliğinden yoksundur kısacası.

Açınız Yunus'tan Şeyh Galibê kadar eski edebiyatımızı; kendilerinden önceki döneme dayalı olarak, çağlarını göreceksinizdir. Çağlarını, çağlarının olaylarını, insanını, onun duygusunu, düşüncesini, zevkini, âdetini göreceksinizdir. Burada hemen söyleyip geçelim ki, bizim eski edebiyatımız, bazı kasıtlı ve bilgisizce tanıtımlara rağmen, çağlarını ve onun insanını ve hayatını çok içten ve derinden kavramıştır. Onun için büyük ve ölümsüzdür. Bunu edebiyatın ciddî adamları böyle bilir, böyle söylerler. Eski Türk edebiyatı çağının aynası olmuştur.

Zaten edebiyat, çağının aynasıdır.

Yakın tarihimizde görülen fikir akımları da bu aynada aksini bulmuştur. Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet devrimleri ve fikir hareketleri yeni edebiyatımızda hep yerlerini almışlardır. Bu bakımdan yeni edebiyatımız, bir yandan toplumu değiştirmeyi hedef tutan devrimlerle iç içe olarak başlayan ve gelişen, öte yandan bu batılılaşmanın tesiri dışında muhtevasını millî esprimizden kendi orijinalitemizden devşiren iki ayrı hüviyet belirtir. Toplum hayatımız, dolayısıyla edebiyatımız bu iki farklı görüşün kavgasını bir gelenek olarak sürdürmektedir.

Batıya dayalı olarak yapılan devrimlerle, bu devrimlerin entelektüel ekibi olan sanatçılar bir yanda, yapılması gereken devrimlerin kendi millî hususiyetimizden devşirilmesini öngören yerli düşünceye bağlı sanatçılar öte yanda, Türk edebiyatının kubbesi altında kıyasıya savaş vermişlerdir.

Edebiyat, devrinin bir aynasıdır dedik. Bu bakımdan sosyal hayatımız durulmayınca, edebiyatımızın nice zaman-
dır içinde bulunduğu keşmekeş son bulmayacaktır. Yahut edebiyatımızın durulması; tek ve büyük ve güzel ve millî bir hüviyet kazanması, içtimai bünyemizin gerçek rayına oturduğunun bir ispatı olacaktır. Dün öyle idi. Tanzimat'tan beridir öyle değil.

Sanatçı millî varlığa yönelmeye mecburdur. Yerli olmaya mecburdur. Türk şairi meselâ, bir Fransız, İtalyan, Rus şairinden elbette farklı olacaktır. Yoksa ne özelliği kalır? Bir Türk sanatçısı, millî orijinalitemize aykırı bir dünya görüşüne dayandırmışsa sanatını, ne katkısı olur edebiyatımıza, edebiyatımızda yerini alabilir mi, kalıcı olur mu, kim tutar onu? Kâğıt alevi gibi çabuk söner onlar. Batıya yöneldiğimizden beridir, bir kaynağa dayanamadığı için, bu gök kubbede büyük, kalıcı bir ses bırakamadan göçüp gitmişlerdir. Bunlara sosyal hayatımızın kurbanları gözüyle bakmalı. Sanatçı ise, bağlı olduğu milletin edebiyatına yaslanmalıdır, onu baş tacı edendir. Adını onlar yazdırır ancak.

Medeniyet Derken

Bir milleti diğerinden farklı kılan, onun kendine mahsus özellikleridir. Bir Fransız bir Çinli veya İspanyol gibi değildir. Fizikçe olan benzemezliğinin yanında, tamamen ayrı bir insan olarak oluşmuştur. Bir Finlinin ancak tebessüm edeceği bir fıkraya, bir İtalyan kahkaha ile güler. Her milletin eşyaya bakışı, hayat yorumu, zevkleri, duygu yanı, farklı bir gelişme göstermiştir. Zaman her millete onun hususiyetine uygun düşen ayrı bir tarih, sanat, tefekkür, dil vermiştir. Daha doğrusu, o milletin yetiştirdiği kabiliyetler, kendi milletlerine bunları vermektelerdir. Her büyük insan, milletin varlığına, kaynağını yine kendi milletinden devşirdiği eserleriyle katkıda bulunmuştur. Medeniyeti kuran geliştiren, işte bu katkılardır.

İnanışlar, medeniyetlerin teşekkülünde daima birinci derecede rol oynamıştır. Eski Yunan, Mısır, Çin medeniyetlerinden başlayarak, Hıristiyanlıktan aldıklarıyla gelişmesini tamamlamış Batı medeniyeti ve nihayet bütün Ortadoğu'yu kuşatmış olan İslam medeniyeti hep bu realite içerisinde.

Bir medeniyetin teşekkülünde, inanışlardan sonra ikinci faktör ırktır. İrkî hususiyetler medeniyette büyük bir yer tutar. Batı medeniyetinin her batılı toplumunda mesela, Alman, İngiliz ve Fransız v.s. de, bir ölçüde farklı tezahür etmesi gibi, İslam medeniyeti de İslam toplumunda, her milletin ırkî hususiyetlerine uygun olarak yine farklı bir gelişme göstermiştir. Bu farklar, temelde aynı kaynağa dayandığı halde, medeniyetlerin ırk realitesiyle olan ilişkisini ortaya koyar. Çünkü ırkî hususiyetlerin yok edilmesi imkânsızdır. Nitekim İslam medeniyeti içerisinde bulunan Türkler, aynı medeniyete bağlı olan Arap, Hintli ve İranlılardan farklı bir hüviyet göstermişler; ayrı bir uygulama, kültür ve sanat şubesi teşekkül ettirmişlerdir. İslam medeniyetine bağlı bir Türk edebiyatının, Türk müziğinin, Türk folklorunun, Türk mimarisinin

ve sosyal kurum anlayışının varlığı bunu gösterir. Bilhassa İslam, ırkî özellikleri yok etmek bir tarafa, onun bir sisteme bağılı olarak gelişmesine yardımcı olmuştur. İslam medeniyetinin hep yeni alanlar araması ve sonsuza kadar diriliğini, aktüalitesini sürdürme yeteneği bu hususiyetindedir. İslamın, bu millî ve mahallî özelliklere gösterdiği itibar, milletlerin millî hasletlerini korumalarını ve geliştirmelerini sağlarken, böylece kendisinin de evrensel bir hüviyet kazanmasına sebep olmuştur. Nitekim Türk oldukları bilinen Macar ve Finlilerde hiçbir Türklük nişanesi kalmamış olduğu gibi Türkçe konuştukları halde Hıristiyan olan Gagavuz Türkleriyle, Yahudi dininden olan Karaim Türklerinde bile bugün ciddi bir Türklük hususiyeti görülemez. Yani Müslüman olmayan Türkler, Türklüklerini de yitirmişlerdir.

Her millet, yerini aldığı bir medeniyet dünyasına kendinden bir şeyler katarak, o medeniyetin evrensel bir görünüm almasına yardımcı olurken, millî kişiliğini de geliştirerek tarih içerisinde yerini almaktadır. Bir medeniyet içerisinde milletlerin bir kişilik kazanma işlemi hiçbir zaman hemencecik olmaz, yüzyıllar ister. O medeniyet içerisinde yoğrulmuş büyük sanat, fikir ve eylem adamları yetiştirilmesi gerekir.

Bizim toplumumuz on asrı bulan bir zamandan beridir, inanış olarak İslamı benimsemiş ve bu düzen içerisinde büyük bir varlık göstererek, yüzyıllarca yalnız kendisini değil aynı zamanda bütün bir İslam dünyasını temsil etmiştir.

Kişiliğini tamamlamış; yani medeniyet içerisinde yerini kesin olarak almış, her alanda en olgun eserlerini vermiş, kısacası millet olma vasfını kazanmış bir toplumun, içinde bulunduğu bu medeni durumdan koparılarak, bir başka medeniyet dünyasına itilmesi, onun bütün varlığını hiçe saymak, bir maceraya sürüklemektir. Bizim bilhassa Tanzimat'tan beridir, toplumca uğradığımız işte böyle bir macera olmuştur.

Türk toplumunun bütün bunalımlarının temelinde, medeniyet davası yatar. Buna bir çözüm getirilmeden, bu temel konuda aydınlarımız bir ortak bilince varmadan hiçbir şey yapılamaz. Biz Batı Medeniyetinden değil, Türk-İslam Medeniyetindeniz. Bütün tarihimiz, sanatımız, kültürümüz, folklorümüz, edebiyatımız, mimarimiz, müziğimiz hatta mutfağımız, zevklerimiz, güzel anlayışımız, geleneklerimiz bu medeniyet içinde şekil almıştır. Akıl, bunu inkâr edemez. Bütün bunlar yüzyıllar içerisinde oluşmuş, olgunlaşmıştır. Günlük yaşayışımızdan, sosyal kurumlarımıza kadar her şeyimiz ona uygun bir tarzda düzenlenmedikçe varlığımızı onurlu bir biçimde sürdürmemiz mümkün olamaz. Yakın tarihimiz bunu göstermektedir.

Batının ulaştığı teknik güçle, medeniyet problemi birbirine karıştırılmamalıdır. Yakın tarihimizin aydınları, yöneticileri bunu gereği gibi ayırt edememişler; tekniği Batı Medeniyetinin bir uzantısı, hatta tecellisi olarak görmüşlerdir. Bugün de aynı yanlışlığı sürdürenlerimiz var. Aydınlarımızın böyle bir yanlışlığa saplanmalarında, batının büyük çıkarları, dolayısıyla yatırımları rol oynadığı gibi, bu şartlandırılmış ortam yüzünden yerli düşünceye bağlı fikir ve sanat adamlarının yetişememesi de önemli bir etken olmuştur. Siyasal emperyalizmin başarısı, kültür ve medeniyet emperyalizminin başarısına bağlıdır.

Büyük, güçlü, soylu bir medeniyet kurmuşuz. Bu medeniyet yaşamaktadır, tarihe karışmamıştır, antik bir medeniyet olmamıştır. Baştanbaşa Anadolu yaylasını kucaklamıştır, dipdiridir. Yapılan müdahalelere, ters operasyonlara, şartlanmış aydınlara rağmen o, yaşamaktadır, yaşayacaktır. Müdahalelerden, sürüklenen maceralardan sağlam çıkmıştır. Er geç buna herkes inanacaktır. Batı, bir ayrı insanın, bir ayrı coğrafyanın, ayrı tarihin, ayrı bir kaynağın medeniyeti, bizim ki ise ayrı.

Bir Acı Tarlası

Büyük bir milletiz. Çok zengin bir tarihimiz var. Yüksek bir kültür ve medeniyet kurmuşuz. Ulaştığımız her alana kişiliğimizin damgası vurulmuştur. Yürüyüşlerimizde emperyalist gaye değil, bir Evrensel Bildiri taşıdık. Savaşlarımız halklarla değil, düzenlerle oldu; bu yüzden çok kısa sürede fetihler yaptık ve bu yüzden kurduğumuz imparatorluk, dünyanın en uzun ömürlü devleti oldu; halkları yüzyıllarca bize sadık kaldılar. Savaşlarımız insanların kurtuluşu içindi. Batılı, doğulu, bütün halklar, insanca yaşamının mutluluğuna ancak bizde erebiliyorlardı. Kurduğumuz düzende bütün soyların ve inanışların yeri en adil ölçülerle belirlenmişti. Yüzyıllarca dünyanın bir denge unsuru olarak yaşadık. Çağların en ileri devleti idik. Politikada, askerlikte, ilim, fikir ve sanat alanlarında dahiler yetiştirme geleneği kurulmuştu. Bütün bu aydınlar tablosu, Evrensel Bildirimizin çevresinde yetişiyordu. Millet ferdinden, yönetici ekibine kadar herkes bu bildiri ile kuşatılmıştı. Bu kuşatma bizim tarih içinde oluşan, kendimize özgü bir biçimde gelişen özelliklerimizin ortaya çıkardığı kültür ve medeniyetimizin kuşatmasıydı. Onun tarzına ve şartlarına göre eğitiliyorduk. Kendimize en uygun tarza ve şartlara kavuşmuştuk. Kısacası yerlerine oturmuş bir düzen vardı ve bu düzene bağlı olarak çalışan kurumlar, bir uçtan her alanda büyük çaplı insanlar yetişiyordu. Bu kurumlardan yetişen insanlarla, onların meydana getirdiği bu yüksek ortamda yaşayan halkımız içinde bulunduğu sosyal seviye medeniyetimizin ulaştığı noktayı belirtiyor.

Bu durum 17. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Ulaştığımız bu nokta gerçekten baş döndürücüydü. Bizim dışımızda kalanların Bildirimize olan düşmanlıktan gelen kin, haset ve nefretle başları dönerken, vardığımız bu noktaya duyduğumuz nefis emniyeti dolayısıyla bizim de başımız

dönmeye başlamıştı. Yaşamakta olduğumuz refah, yüksek seviye, gayret ve şükürümüzü artıracacağı yerde, nefsin hoşuna gidecek acayip bir miskinlik yolunu tuttuk. Bizans ve Fars kalıntıları hayatımıza karıştı. Yahudi'nin ve Haçlının çeşitli oyunları artık ürününü vermeye başlıyordu. Endülüs kanalıyla Rönesans'ını çoktan yapmış olan batılı, bir hayli zaman kazanmış, büyük hamleler yapıyordu. 17. yüzyılda biz, güven sarhoşluğu içerisinde derin bir umursamazlık yaşıyor ve onları hiç önemsemiyorduk. Bu önemsememe, hafife alma, gururumuzu okşuyordu. Batıya karşı gittikçe nefret dönüşen bu durum, onların bütün gelişmelerini gözetlememize, silkinip tedbirler almamıza, uzağında kaldığımız Evrensel Bildirimimizin gereklerine uyarak yeni aşmalar yapmamıza, tek kelimeyle kendimizi yenilememize de engel oldu.

Onların nihayet bizi tasfiye etmeye yönelecek kadar güç kazanmaları ve bizim yenilgilere uğramamız karşısında, yani 18.yüzyılda, bazı aydınlarımızda batıyı tanımak ihtiyacı belirdi. Yalnız askerlik alanında kalan bazı küçük yenileşme eylemlerine girildi. İçinde bulunduğumuz durumun, ciddi bir hesaplaması yapılamıyor, bünyemize uygun millî bir operasyona geçilemiyordu. Bunları başaracak yeteneklerden yoksun görünüyorduk. Çünkü eskiyen ve bir türlü yenileştiremediğimiz kurumlarımızdan artık tam aydınlar yetişmiyordu.

19. yüzyıl bizim için felaket oldu. Çöküntü dönemine giriliyordu. İşte bu noktada, bir yandan artan batının zorlamaları, diğer yandan başka çıkış yolu bulamayan bir avuç yarı aydın eylemci, bir hayli gelişmiş bulunan ve kendilerinden çok korktuğumuz batıyı, devlet, millet, kültür ve medeniyet alanında örnek ve önder tanıyarak reformlara giriştiler. Bunun kesin denemesi Tanzimat olayıdır. O tarihlerden beri yapılan devrimlerin genel karakteri, hep bu batıyı örnek tanımaya dayanır.

O batı ki, bize yâr olmayandır. Yâr olmak ne demek, bizi iflah etmeyendir. Dört milyon şehit pahasına ancak Anadolu'yu kendisinden kurtarabildiğimizdir.

Dünyanın bir denge unsuru durumunda bulunan bir devleti yıkmak için, onu bağılı bulunduğı Evrensel Bildiriden uzaklaştırmaktan başka çare yoktu. O, bunu bilen ve yapandır.

Son bir buçuk asrımız karanlık geçmiştir. Ondan önceki bir buçuk asır ise alacakaranlık. Aydınlık olan daha önceki dönemlerimizdir. Ve çok uzun sürmüştür. Bizim aslında gerçek hüviyetimizi o dönem tespitler. Kültür ve medeniyetimizin en belirgin örnekleri o dönemlere aittir. Daha sonraki dönemlerimizde ancak bazı uzantılarına rastlıyoruz ama asıl kesif örnekler, o dönemlerdedir. Ona bakarak, ne büyük bir millet olduğumuzu, nasıl bir medeniyet kurduğumuzu anlamaya çalışıyoruz.

Bir millet hayatında ak günler de, karanlık günler de olabilir. Ama kara günlere nasıl girdiğini anlayabilirse, kurtuluşu çabuk olur.

Şartlanmış Edebiyat

Türkiye’de bugün edebiyatın, sanatın gereken ilgiyi görmemesi, ortamını yitirmiş olması, sanatçıların bir ortak yakınma konusudur. Bu haklı bir yakınmadır. Fakat sanatın ilgi görmediği gerçeği üzerinde ciddi yorumların yapılmamış olduğunu da belirtmeliyiz. Şimdiye değin bu konuda yazılanlar, ya eksik ya da yanlış tespitlerdir. Bunun için ya okuyucu suçlanmış; sanata, çağın sanat anlayışına ayak uyduramadığı söylenmiş veya sanatçının halktan koptuğu, anlamsızlaştığı ileriye sürülmüştür. Bu karşılıklı suçlamalar, içinde bazı doğru yargıları taşımakla beraber, bir yerde konunun saptırılmasına ve asıl sebebe inilmemesine yol açmıştır.

Sanat, millî varlığın, kültürün, kısacası bir milletin medeniyetinin en önemli kesitidir. Bir milletin kendine mahsus özelliklerinin en önemli belgesidir sanat. Milletlerin hayatını, tarih içerisinde aldığı durumu, fikir ve sanatlarının geçirdiği istihaleyi edebiyat tarihlerinden öğrenmek mümkündür. Edebiyat, sanat, kısacası kültür ve medeniyet bir tarihi geliş içerisinde millet hayatında bir bütünlük gösterir. Her yeni fikir ve sanat atılımı, bağlı olduğu milletin, yani medeniyet dünyasının genel karakteriyle yakından ilgilidir. Fikir, sanat kendiliğinden ortaya çıkıveren bir varlık değildir. Çünkü dayandığı kaynaklar vardır. En devrimci edebiyatta bile bir ölçüde bu gelenek hâkimdir; hepsinde bir gelenekçi yan bulunur. Medeniyet, tarih, her büyük fikir ve sanat akımına malzeme kaynağı olmuştur. Bir milletin sanatının, diğer milletlerin sanatından farklı oluşu, bir ayrı medeniyete ve o medeniyet dünyası içinde farklı özellikler gösteren ayrı bir millî karaktere sahip oluşuyla ilgilidir.

Sanatın ortamını yitirmesi, bir bütün olarak toplumun, bir kültür ve medeniyet bunalımı içerisinde bulunduğu

ispatıdır. Bunalımsa daha çok aydınların bir şaşırması, apışması şeklinde anlaşılmalıdır. Aydının yaşadığı büyük tereddüt, inanç sarsıntısı, içinden çıkamadığı, altından kalkamadığı sorunların saldırısına uğramasıdır bunalım. Bu bir sara nöbetidir. Bir kriz halidir. Bunalan aydının bir iç dalgalanmasıdır. Ve ülkenin bütün kurumlarını, düzenini, insanını etkiler. Sanatın ilgi görmemesi, önemsenmemesi bu genel bunalımın olağan sonucudur. Daha doğrusu, sanatın ortamını yitirmesi, bu genel bunalımın olağan sonuçlarından biridir.

Tanzimatla birlikte, milli yapımızla hiçbir yakınlık belirtmeyen bir ayrı medeniyet düzenine girme çabaları, geçirdiğimiz krizin kök sebebidir. Tanzimat bir medeniyetin ve onun bir tezahürü olan devlet düzeninin, millet hayatında yüzyıllarca süren bir oluşuma dayandığı gerçeğinin bir tarafa itilmesi hareketidir ve bugüne kadar süregelen bunalımın başlangıç tarihidir. Tanzimat'tan bu yana düzenin kurumları gibi, aydınlar da bir ayrı medeniyete göre şartlandırılmıştır. Hiçbir içtimai dayanağı olmayan ve hiçbir ilmî esas taşımayan bu zorlama, değiştirilen kurumlarla birlikte aydını da bunalıma sürüklemiştir. O tarihten günümüze kadar geçirilen değişimler, devrimler esasta Tanzimat hareketinin uzantısı olduğu için bu bunalım gittikçe büyüdü, çoğaldı. Bir buçuk asra yakındır bir başka cins aydın imal etmek için çaba gösterilmiş, değiştirilemeyen, değiştirilmesi de imkânsız olan halkla, bu okumuşlar arasında derin bir uçurum açılmıştır.

Böylesine ters şartlandırılmış bir neslin ortaya koyacağı sanatın da yine halkla ilişki kuramayacağı tabidir. Bin yıldır bağlı bulunduğumuz bir medeniyete ve onun sanat geleneğine aykırı olarak kurulmaya çalışılan bu şartlanmış sanatın millî esprimize aykırı oluşu, sanatçı ile milleti ve dolayısıyla edebiyatla okuyucuyu birbirine küstürmüştür.

Tanzimat'tan sonra edebiyatımızın, sanat geleneğimizi kendi esasları üzerinde geliştirmekten çok, batıya yönelmesi, okuyucu ile sanatçı arasındaki ilişkilerin kopmasında önemli rolü olmuştur. Hâlbuki yaygın kanaat, Tanzimat'tan sonra halkla sanat arasında bağ kurulmuş olduğu merkezindedir ve daha önceki dönemimiz edebiyatının ancak bir zümreye hitap ettiği, geniş halk kitleleriyle temas halinde olmadığıdır. Bu kanaat yanlıştır. Tanzimat sonrası sanatının aktif politika içerisinde bulunması, onun aktüalitede olması bu sanatın millette mal olduğu, benimsendiği anlamını taşımaz. Burada yeri gelmişken, sanatın, isterse davası halkçılık olsun, millî vakaıya, kendi milletinin medeniyetine dayanmadıktan sonra; yani sosyal problemlere cevabı yine kendi bünyesi, varlığı içerisinde aramadıktan sonra, milletçe gereken ilgiyi göremeyeceğini söyleyelim.

Aslında, sanatın aydın olmayan geniş halk kitlelerinde büyük ilgi görmesi mümkün değildir. Bu dünyanın her yerinde böyledir. Büyük sanat, daima belli bir zümre, bir aydın sınıf tarafından okunmuştur, sevilmiştir, tutulmuştur. Edebiyatın ortamını yitirmesi, okuyucuyu bulamaması, bu aydın sınıf tarafından okunmaması, ilgi görmemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Şimdi bu gerçeğe dayanarak, çok önemli bir noktaya temas etmek istiyoruz.

Tanzimat sonrası düzen gerçek aydını yetiştirecek nitelikte olmamıştır. Düzeni millî yapıya aykırı; fikir, sanat ve politika ortamı şartlandırılmış olan bir ülkede, ciddi aydının yetişmesi ancak bir rastlantı olabilirdi. O dönemden bu yana şartlı düzene uygun olmayan birkaç aydın yetişebilirdi hep bu rastlantı sonucu olabildiği. Onlar da bu gidişi engelleyici ve her şeyi aslına uygun olarak yeniden düzenleyici imkândan uzak bulundurulmuşlardır. Bu baskı düzeni, tarihimize, evrensel sanat esprimize bağlı bir neslin yetişmesini

engelleyici bu tutumunu hâlâ değiştirmemiş olduğu için ne yerli bir edebiyat kurulabilmektedir ve ne de bu edebiyatı izleyecek, ona sahip çıkacak bir aydın nesli yetişebilmektedir.

Bütün dava asırlarca yoğurduğumuz ve kendimizin de içinde yoğrulduğu medeniyetimize uygun bir aydın nesli yetişmesidir. Bu nesil yetişirse, onun ortaya koyacağı sanat, yani Tanzimat'tan beri ters olarak şartlanmış ortama ve edebiyata karşı çıkan, farklı ve yeni bir sanat ortaya koymaktır. Ancak o ilgi görebilir ve millete mal olabilir.

Tanzimat'tan Önce Genel Durum ve Yenileşme Hareketi

15. Yüzyılın ikinci yarısında dünyanın en büyük ve güçlü devleti durumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu, tarihinde en geniş sınırlara 1592'de ulaşmıştı. III. Murat'ın devrine rastlayan bu büyük gelişme dönemimizde önem sırasına göre bizden sonra gelen öteki büyük devletler: İran, Hindistan, Çin, İspanya, Almanya, Fransa, İngiltere, Türkistan, Güney Hindistan, Venedik ve Rusya'dır. 20 milyon kilometre kareye varan Osmanlı topraklarında, yaklaşık olarak 100 milyon insan yaşamaktadır. 13 milyon kadarı Türk olan bu nüfusun resmi eğitimi ve dili Türkçedir. Devlet yöneticilerinin çoğu deha çapında kişilerdir. Çağın kültür ve sanatını Osmanlı İmparatorluğu temsil etmektedir.

Edebiyatımız, yerli yerine oturmuş bir durum gösterir. Divan şiiri, kılı kırk estetiğiyle mücerredin en çarpıcı örneklerini vermiş; mimari, yakaladığı sonsuzluğu mekânda anıtlıştırmıştır. Kısaca, 17. yüzyıla kadar bütün sanatlar, İmparatorluğun ululuğundan bir kesit gibidir.

Bununla birlikte gerilemelerin başlangıcı, nasıl yükselmelerin içine kadar uzanırsa, 17. yüzyıla başlayan duraklamanın ipuçları da, dünyanın en büyük devleti olduğumuz 16. yüzyılın sonlarına kadar gider. Ordu ve devlet yapısında bozulma, devşirme kanununa saygısızlık, sipahi ocağının önemini yitirmesi, Celali isyanları bu döneme rastlar. Fakat imparatorluğun sağlam esaslar üzerine oturtulmuş olması, yine onu 18. yüzyılın ikinci yarısına (1769) kadar dünyanın en büyük ve güçlü devleti olarak ayakta tutacaktır. Önem sırasına göre 18. yüzyıl bu devirde bizden sonra diğer devletleri: Fransa, İngiltere, Çin, İran, Almanya, İspanya, Rusya'dır. Osmanlı duraklamasını yaşamakta, fakat hâlâ büyük.

İmparatorluğun artık bir duraklama dönemine girmiş olduğunu anlayan ilk padişah III: Mustafa (1757–1774) olmuştur. Bazı ıslahat hareketlerine girişilmiş, kara ve deniz mühendis haneleri onun zamanında kurulmuştur. III. Selim'in, birçok ıslahatçı fikirleri kendisine, babası III: Mustafa'dan intikal etmiştir. Eğer zamanında Türk-Rus savaşı çıkmamış olsa ve ömrü yetse idi, sanırız ki, tarihimizin en önemli ıslahatını III. Mustafa yapacaktı. Kendisinin zamanında yapılacak olan ıslahatla, daha sonraları gerçekleştirilen ıslahatlar arasında büyük anlayış farkı vardır. Çünkü o, ıslahatı bir başka devleti ve yönetimi esas alarak değil, kendi kaynaklarımızdan yararlanarak yapmayı düşünmüştü. Zamanında ve kaynaklarımızı esas tutarak yapılan ıslahatın, meselelerimizi çözmeye daha çok başarılı olacağı tabiidir. Millî yapımızı, millet özelliklerimizi, şartlarımızı göz önünde bulunduran bir yenileştirme hareketinin ancak meselelerimizi çözmeye en uygun bir yol olacağına inanıyordu. Aslında III. Mustafa'nın bunu düşünmüş olması biraz da bizim o zaman dışımızda bulunan devletlerden hiç birisinin kendilerine örnek alabileceğimiz bir mükemmellik içerisinde bulunmaması gerçeğine dayanır. O zaman, böyle bir yenileştirmenin, ıslahatın gerçekleştirilmesi hele buharın endüstriye uygulanmasıyla gide gide batının daha büyük gelişmeler kaydederek bize örnek aldirtacak kadar önem kazanmasına yol açmıştır. Böylece Üçüncü Mustafa'nın ıslahat anlayışı sonraları biçim değiştirmiş olarak devam etmiştir. Ondan bir kıtayı alıyoruz:

*Yıkılıptır bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti çerh-i deni verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı se'adette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele*

Tarihimizde, bazılarınca ıslahat hareketlerin ilk defa girişilen dönem olarak lale devri gösterilir. Aslında Lale Devri diye tarihimizin bir dönemini adlandırmak, bir fantezidir. Devlet bünyesinde hiçbir inkılâbın yapılmadığı savaşımlardan yılgınlık duyan yönetici kadronun ne pahasına olursa olsun barışı sağlayarak kendilerini eğlenmeye vermeleri, bu arada matbaanın kurulmuş olması, ıslahat diye adlandırılmaz. İslahata başlangıç aranıyorsa bunu ancak, önce fikir ve sonrada çok küçük aksiyon olarak, bir başka anlamda söylediğimiz gibi, III. Mustafa devrini göstermeliyiz.

Bir ıslahat dönemi olarak sayılmasını yanlış bulduğumuz Lale Devri (1703–1730) daha önemli olarak hatta III. Mustafa'dan önce, ıslahat kılıklı bazı hareket ve dönemlerle de rastlamaktadır. Uygulanamamış veya tam başarılı olamamış bulunmakla beraber, I. Ahmet (1603–1617) ve IV. Murat'ın (1622–1640) memleket yönetimi için kabiliyetli kişiler seçmeleri, maliyeyi, orduyu yeni baştan gözden geçirmeleri, Celali İsyancıları'nı bastırmaları gibi tasarruflarla, II. Osman'ın (1618–1622) hiçbir başarı kazanamayan, fakat üzerinde durulmaya değer tasarılarıyla, özellikle II. Mustafa'nın (1695- 1703) Osmanlı tarihinde ilk defa olarak silsile içinde memleket yönetiminin yorumunu yapan ve ciddi fikirler ileri süren hattı hümayunudur.

Fakat bunların hiç biri, artık donmuş bir hal alan koca İmparatorluk bünyesini yenileyici, ona hayat verici nitelikte olamamıştır.

Buna, Türk'e karşı hiçbir zaman haçlı zihniyetinden vazgeçmemiş olan dış düşmanların tutumlarıyla, içte büyük çaplı ve gözü kara bilgin ve yönetici neslin artık yetişmemesi sebep olarak gösterilebilir.

Tanzimat'a kadar yapılan bu küçük ıslahat hareketleri daha çok ordu ve biraz da idarî disiplin ile ilgili bazı tasarruflar niteliğindedir. Yeni şartlara uygun olarak devlet yapısında ve öteki kurumlarda köklü değişiklikler yapılmamıştır. Tanzimat ortamına girdiğimiz III. Selim ve II. Mahmut devrindeki ıslahatlarda bu özellikler de görülmekle birlikte arada çok büyük farklar vardır. III. Selim'le birlikte düşünülen ve yapılacak olan ıslahatlarda artık yeni ve bambaşka bir hüviyet görülecektir: Batı örnek tutulmaya başlanmıştır. Tanzimat'ı hazırlayan bu hareketlerde, "nevi şahsına münhasır"; kendi varlığımızdan ve kaynaklarımızdan devşirilen, yerli düşünceye dayalı olarak problemlerimizi çözümlenmeyi hedef tutan bir hüviyetten çok, bizden ileri gördüğümüz batının düzenine, kurumlarına göre biçim alma çabası vardır.

19. yüzyıl başlarında siyasî durumumuz şöyledir: Çeyrek yüzyıla yakın bir zamandan beri Osmanlı, dünyanın bir numaralı devleti değildir. Osmanlı; Fransa, İngiltere ve Rusya'dan sonra artık dördüncü sırayı tutmakta. Nüfusumuz 64 milyona, yüz ölçümümüz ise 12 milyon kilometre kareye düşmüştür. Zamanlarının güçlü devlet adamları olarak gördüğümüz III. Murat, I. Ahmet, II. Osman, IV. Murat, II. Mustafa, III: Ahmet, I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim, II. Mahmut gibi padişahlarla, Köprülü Ahmet, Özdemiroğlu Osman, Tarhuncu Ahmet, Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar gibi vezirlerin almış oldukları tedbir ve disiplin hareketleri, birer büyük ıslahat özelliğini taşımaktadır. Büyük ve köklü ıslahat teşebbüs, bilindiği gibi, III. Selim ve II: Mahmut zamanlarında olmuştur. Bunlarla yüzümüz artık batıya çevrilmiştir. Düşünülen ıslahatın modeli batıdadır. Fakat tamamen batılı bir ıslahat düşünülmesine rağmen, eski müesseselerimizi söküp atamamışlardır. Yeni kurulan müesseselerle eskileri yan yana yaşamaktadır. Eski kurumların ıslahı ciddi düşünülmemiş, yenileri ise, tam batılı bir karakter göstere-

memiş, verimli olamamıştır. Bu iki ayrı müessese durumu, Tanzimat'ın ve daha sonralarının da özelliklerinden olarak devam edecektir. Böylece, devlet bütünlüğü, içinde yaşanan buhrandan kurtarılmış; kurtarmaya doğru atılan her adım, onun çökmesini çabuklaştırmıştır. III. Selim'e kadar ki, disiplin, Abdülmecid'e kadar yapılan ıslahat, sonra Tanzimat, sonra Meşrutiyet hareketlerinden hiç biri, devletin, milletin büyük kayıplarına engel olamamıştır.

Tanzimat Dönemi

Tanzimat'ı ve onu takip eden edebiyatını daha iyi anlayabilmek için çok kısa tespitler halinde tarihimizde görülen bazı ıslahat hareketlerini belirttikten sonra, Tanzimat'ı hazırlayan III. Selim ve II. Mahmut devirlerindeki yenileşme hareketlerini biraz daha gözden geçirmek yerinde olacaktır.

Fransız ihtilalinin olduğu 1789 yılında başa geçen III. Selim ıslahatçı olarak daha çok batıcı görüşe sahipti. Düşüncülerinden birçoğunun ancak II. Mahmut ve Abdülmecid zamanlarında gerçekleştiğini gördüğümüz III. Selim'in yapabildikleri aslında "Divan-ı Hümayun" yerine "Bâb-ı âli" dedirmek, sonradan lağvetmek zorunda kalacağı "Nizam-ı Cedid" adlı orduyu kurmak, saray yaşayışına batılı anlamda bir düzen getirmek gibi kabukta kalan inkılâplara girişmekten ibarettir. Gerçekleştirdikleri bakımından değil, gerçekleştirmeyi düşündükleri, fakat iç ve dış sebepler dolayısıyla fırsat bulamadıkları devrimler için bir ekibin yetişmesi konusunda gösterdiği çaba bakımından üzerinde durulması gereken III. Selim, yenilik hareketine karşı olanların da iştirakiyle önce tahttan indirilip sonra öldürülünce, IV. Mustafa'nın ancak 1 yıllık padişahlığını müteakip 1807 yılında II. Mahmut başa geçirildi.

Sultan Mahmud'un ıslahat adına yaptıkları ise şunlar olmuştur: Saray teşkilatı daha çok Avrupalılaştı. Kıyafet kanunu kabul edildi. Memurlara fes, pantolon, ceket giydirildi. Kavuk, sarık, şalvar, çarık yasaklandı. İlmiye sınıfının batılı anlamda bir "ruhban sınıfı" şeklinde düzenlenmesinin bir sonucu olarak cübbe ve sarık din adamlarının giyimi olarak kabullenildi. Memlekete batı müziği sokularak bando, orkestra "Mızıkay-ı Hümayun" kuruldu. Bâb-ı âli Sadaret Kethudalığı, Dâhiliye; Reisülküttaplık, Hariciye Nezareti olarak

adlandırıldı. Takvim-i Vakayi (1831) adlı Türkçe, Fransızca, Arapça gazete çıkarıldı. İlk defa nüfus sayımı yapıldı. Sekban-ı Cedid adıyla Nizam-ı Cedid yeniden kuruldu. İlmiye sınıfı ve İstanbul halkının katılmasıyla artık çok bozulmuş olan 465 yıllık Yeniçeri Ordusu ortadan kaldırıldı. Devletin başına büyük bela olan birçok ayanlar sindirildi. Devrin birçok ileri gelenleri, batılılaşmayı bir mecburiyet halinde görüyordu. Artık itibar batılılaşmayı şart gören devlet adamları vardı. Padişahın önem verdiği ve sözüne güvendiği Petersburg büyük elçiliğinden gelen Kaptan-ı Derya müşir Halil Rifat Paşanın, Padişaha söylediği “Avrupa’ya benzemezsek Asya’ya çekilmeye mecburuz” sözü, Padişahın da düşüncesini yansıtıyordu. Padişahın ve yakın çevresinin, biraz da batılılar nezdinde itibar sağlamak yoluyla devleti ayakta tutmak politikası gütmelerine ve buna uygun olarak yaptıkları bu devrimlere rağmen, batının bize karşı tutumu ise şu oldu: Başta Mora olmak üzere, Küçük Adalar, Kuzey Kafkasya, Gürcistan tamamen elden çıktı. Cezayir’i Fransızlar aldılar.

Bu dönemlerden başlayarak millî düşmanlarımıza taviz vermekle, onlara hoş görünmeye çalışmakla, bazı haklarımızı kaybetmeyeceğimizi sanmış, fakat her defasında daha büyük zararlara uğramışsınız. Bu şahsiyetli ve millî politika anlayışını yitirmemizin cezasını her defasında en ağır şekilde ödemişsinizdir.

II

31 yıllık hükümdarlığı süresinde bir Tanzimat Fermanı da hazırlattığı söylenen II. Mahmut, böyle bir fermanı ilân etmeye bir türlü ortam bulamamıştı.

Nihayet asıl Tanzimat Fermanı 16 yaşında tahta geçen Mecit devrinde, Londra'dan dönen 39 yaşındaki Mustafa Reşid Paşa tarafından 2 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkında, mülkî, askerî, dinî erkânla, halkın ver yabancı elçiliklileri gelenlerinin önünde okundu. Reşid Paşa, o zaman Hariciye Nazırı idi. Sadarete ise, Tanzimat'a karşı olan Hüsrev Paşa bulunuyordu. Devletin başına çok büyük bela kesilen Mısır hâkimi Mehmet Ali Paşanın amansız bir düşmanı olan Hüsrev Paşanın bu 1 yıl süren sadrazamlığı zamanında tarihimizin en korkunç olaylarından biri oldu. Donanmamız Hüsrev Paşaya karşı olan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından Çanakkale'den İskenderiye'ye kaçırılarak Mehmet Ali Paşaya teslim edildi. Bu olay üzerine Reşid Paşanın baskısıyla sadarete ılımlı bir Tanzimatçı olan Rauf Paşa getirildi. 1,5 yıl kadar görevde kalan Rauf Paşadan sonra 9 ay kadar Dren-delî Topal İzzet Mehmet Paşa sonra yine Rauf Paşa iş başına geldi. Bütün bunlar rakipsiz olarak sadrazamlığa gelebilmek için Mustafa Reşid Paşanın rakiplerini yıpratma politikasıdır. Buna uygun olarak Sultan Mecid'in de öteki güçlere karşı doğrudan doğruya Reşit Paşa'yı sadrazamlığa getirmekten çekinmiş olduğunu da düşünmek gerekir. Nihayet, 1846'da Reşid Paşa ilk defa olarak sadrazam oldu. Yetiştirmesi 31 yaşındaki Ali Efendiyi (sonra Paşa) Hariciye Nazırı yaptı. Reşid Paşanın bu ilk sadrazamlığı 1,5 yıldır. Reşid Paşa'nın sadrazamlığı zamanında kurulan Maarif Nazırlığı ile ilk defa batılı anlamda eğitim başladı. Fransız akademileri örnek tutularak Encümen-i Daniş adlı bir komisyon kuruldu. Eski tür okullar, yani medreseler ise şeyhülislamla bağlı bırakıldı.

Damat Müşir Said Paşanın da baskılarıyla 1,5 yıl sonra Reşid Paşa sadrazamlıktan alınınca yerine ılımlı Tanzimatçılardan Sarım Paşa getirildi. Fakat 3,5 ay sonra Reşid Paşa tekrar sadrazam oldu. İkinci sadareti 3,5 yıl süren Reşid Paşa aralıklarla altı defa sadrazamlığa gelmiştir. Şahsına çok sıkı

şekilde bağlı olanların dışında, hatta Tanzimatçı fikirlere sahip olan devrin öteki ileri gelen birçok devlet adamıyla hep geçinememiş olan Reşid Paşa sadrazam olamadığı dönemlerde bile memleket politikasını hep elinde tutmuştur. O yetiştirmelerinden, Ali ve Fuad Paşalarla birlikte Tanzimat Dönemini temsil eder. Gerçekten sadrazam olarak Ali Paşanın 1871 yılında ölmesi ve yerine tanınmış Tanzimat sanatçılarından Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Süavi'nin çok tuttukları Mahmut Nedim Paşanın iktidara getirilmesi ile Tanzimat Döneminin kapandığını ileri süren görüş yerindedir.

III

Tanzimatçı kadronun batıcı bir görüşe bağlı olmasının çıkarlara dayanan birçok sebepleri vardır. Ortadoğu'yla çok yakından ilgili olan siyasal ve ekonomik emellerinin gerçekleşmesi için çok titiz ve hesaplı yatırımlara girişmiş bulunan devletlerin başında gelen İngiltere'nin Osmanlı devlet adamlarından taraftar bulduğu kişileri Osmanlı Devletinde söz sahibi kılmak gibi çok sıkı bir çalışma içinde bulunduğu bir gerçektir. Bunu daha sonraki olaylarda ispatlamıştır. Reşid Paşanın İngiltere'de bulunduğu zamanlarda birçok dostlar edindiğini, hele hümanist çevrelerde çok itibar gördüğünü, oranın basını tarafından adeta kahramanlaştırıldığını, kendisine hep sadrazam gözüyle bakıldığını düşünecek olursak, İngiltere'nin onun aracılığıyla Osmanlı Devletine hulûl etmeyi tasarladığı ortaya çıkar. Gerçekten, Türkiye'ye gelişinin dördüncü ayında, genç padişah adına okuduğu Tanzimat Fermanı, İngilizler tarafından çok yakından takip edilmiştir. Ölüncüye kadar İngiliz dostluğunu taşıyan Reşid Paşa, bilindiği gibi Kütahya'ya kadar dayanan ve devleti kökünden

sarsan Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesini, başta İngiltere olmak üzere Rusya, Avusturya, Prusya gibi batılı devletlerin yardımıyla önlemiştir. Tanzimat Fermanı'nın çarçabuk ilanına Mısır meselesi ve onu çözmek endişesi tam bir ortam teşkil etmiştir.

Tanzimat Fermanı, devletimizin batmaması için batının elimizden tutmasını sağlamanın, batıyı çok üstün gördüğümüzün, bizi de artık kendilerinden saymalarını dilemenin, kendimizi kendimizin de beğenmediğimiz, bunun için de yalnız batıyı örnek tanımaya hazır olduğumuzun bir ilânıdır.

Tanzimattan bu yana yapılan batılılaşma hareketlerinin hemen hepsinde az veya çok bu öz vardır. Bütün bu yenileşme hareketlerinin, bizim sosyal ve siyasal çöküşümüzü durdurup durdurmadığı, bizi devlet ve millet olarak yenileyip yenilemediği, itibarlı, büyük, ileri bir devlet yapıp yapmadığı ortadadır. Kendi yapısına aykırı olan bütün tekliflere milletin uyamayacağı, ona tepki göstereceği tabidir. Aslında biz batıdan almagelenleri, batıya tam uygun bir öz ve biçim içerisinde uygulayan, tam anlamıyla batıcı olarak yetişmiş kadroyu da bulamadığımız gibi; -onu belirli bir ölçüde bile olsa bir millî hesaplaşmaya ve denetime tâbi tutan, yani aslı ile bizde nasıl uygulanacağı arasında bir muvazene arayan teklifçi fikir ve siyaset adamlarını da yetiştiremedik. Öte yandan kendi öz kaynaklarımıza dayanarak, malzemesini kendi varlığımızdan devşirerek bizi yenileyen, tamamen yerli ve orijinal düşünür ve eylemcileri de hiç bulamadık. Öyle ya, bir düzen, ya bütün özelliği ile alınır, yahut tahdit, telif ve tefsir edilerek alınır veya bunların hiçbir değil, çağdaş siyasal ve sosyal gelişmeler göz önünde tutularak, kendi kaynaklarını kendi tarih, kültür ve medeniyetinden devşirerek yeni ve diri bir düzen kurulur. Tanzimattan beri bunlardan hiçbirine rastlanmamıştır. Bu demek oluyor ki, ne tam anlamıyla batıyı

çok iyi tanıyan, bilen ve uygulanmasının ciddi mücadelesini yapan kişiler yetişti; ne batıyı, kendi şartlarımıza adapte eden, bunu birazcık olsun derinliğine, genişliğine düşünen ve ne de yerli milli bir ekip yetiştirebildik. Hep taklitler, kasıtlar veya akılsız iyi niyetler dönemidir. Tanzimattan bu yana gördüklerimiz. Büyük fikir adamları, büyük politikacılar yetişmedi. Pratik ve gözü açık kişiler duruma el koydular hep bütün sancımız, bunalımlarımız bundandır.

Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri

Üzerinde çok kısa bile olsa yorum yaptığımız, bir döneme ve edebiyatına isim olan Tanzimat Fermanının, yani Gülhane Hatt-ı Hümayununun tam metnini yazımıza almayı faydalı bulduk:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Tebârek ellezi bi-yedihi-l mülkü ve Hüve alâ külli şey'in kadir.

Benim vezirim... Cümleye malum olduğu üzere Devlet-i Aliyemizin bidayet-i zuhurundan beri ahkam-ı celile-i Kur'aniye ve kavanin-i şer'iyeye kemaliyle riayet olunduğundan saltanat-ı seniyemizin kuvvet ve meknet ve bilcümle tebaasının refah ve mamuriyeti rütbe-i gayete vâsıl olmuşken yüz elli sene vardır ki gavil-i müterakibe ve esbab-ı mütenevviaya mebni ne şer'i şerife ve ne kavanin-i müinifeye inkıyat ve imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bilakis zaaf ve fakre mübeddel olmuş halbuki kavanin-i şer'ie tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamayacağına vazıhattan bulunmuş olup cülûs-ı hümayunumuz ruz-ı firuzandan beri efkar-ı hayriyet asar-ı melûkânemiz dahi mücerret imar-ı memalik ve enha ve terfih-i ahali ve fukara kazıye-i nafıasına münhasır ve memalik-i Devlet-i Aliyemizin mevk-i coğrafyasına ve araz-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidatlarına nazaran esbab-ı lazimesine teşebbüs olduğu halde beş on sene zarfında bitevfikhi taâla suver-i matlûba hasıl olacağı zâhir olmağla avn-ü inayet-i hazret-i Bâriye itimad ve imdad-ı ruhaniyet-i cenab-ı Peygamberiye tevessül ve istinad birle bundan böyle Devlet-i

Aliye ve memalik-i mahsuramızın hüsn-ü idaresi zımmında bazı kavanin-i cedide vaz ve tesisi lazım ve mühim görülerek bu kavanin-i muktezîyenin mevadd-ı esasiyesi dahi emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayin-i vergi ve asakir-i muktezîyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı kaziyelerinden ibaret olup şöyle ki diınyadan candan ve ırz-ı namustan eaz bir şey olmadığından bir adam onları tehlikede gördükçe hilkat-i zatiye ve cibilliyet-i fitriyesinde hıyanete meyil olmasa bile muhafazay-ı can ve namusu için elbette bazı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellemler olduğu misûllu bilakis can ve namusundan emin olduğu halde dahi sıdk-ı istikametten ayrılamayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve millette hüsn-ü hizmetten olacağı dahi bedihi ve zahirdir ve emniyet-i mal kaziyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne millette ısınmayıp ve ne imar-ı mülke bakmayıp endişe ve ızdırabtan hali olamadığı misullu aksi takdirinde yani emval-ü emlakından emniyet-i kamilesi olduğu halde dahi kendi işi ile tevsi-i daire-i taayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsn-ü hareketle çalışacağı şüpheden âzadedir. Ve tâyin-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette asker ve leşkere vesair masarif-i muktaziyeye muhtaç olark bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaasının vergisiyle hasıl olacağına binaen dahi bir hüsn-ü suretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde varidat zannolunmuş olan yed-i vâhit billiyesinden lehülhamd memalik-i mahsuramız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlat-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizamât usûl-i muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleket mesalih-i siyasiye ve umur-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr-i kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse

hemen kendi çıkanuna bakıp cemi hareket ve sekenatı gadir ve zulümden ibaret olmasıyla bâdezin ahali-i memalikten her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-i münasip tâyin olunarak kimseden ziyade bir şey alınamaması ve Devlet-i Aliyemizin berran ve bahren masarif-i askeriye vesairesi dahi kavanin-i icabiye ile tahdit ve tayin olunup ona göre icra olunması lazimedendir. Asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfus-ı mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i ahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafiasının ihlalini mucip olduğu misillû askerliğe gelenlerin îla nihayet-il ömür istihdamlarını dahi füturu ve kat-ı tahassülü müstelzim olmakta olmasıyle her memlekette lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usûl-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet istihdam zımmında dahi bir tarik-i münavebe vaz ve tesis olunması icab-ı haldendir.

Velhasıl bu kavanin-i nizamiye hasıl olmadıkça tahsil-i kuvvet ve ma'muriyet ve asayiş ve istirahat mümkin olmayup cümlesinin esası dahi mevadd-ı meşruhadan ibaret olduğundan fımabaat esbab-ı cünhadan dâvaları kavanin-i şer'îye iktizasınca alenen bervech-i tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hâfi ve celî i'dam ve temsim muamelesi icrası câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallı vuku bulmamak ve herkes emval ve emlakine kemali serbestiyetle malik ve mutasarruf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vukuunda onun veresesi ol töhmet ve kabahatten beriyy-üzzimme olacaklarından onun malını müsadere ile veresesi hukuk-u irsiyelerinden kalınmamak ve tebaay-ı saltanat-ı seniyemizden olan ahali-i İslam ve milel-i

saire bu müsaadât-ı şahanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer'i iktizasınca kaff-i memalik-i mahsuramız ahalisine taraf-ı şahanemden emniyet-i kamile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifak-ı âra ile karar verilmesi lazım gelmiş olmakla Meclis-i Ahkam-ı Adliye âzası dahi lüzumu mertebe teksir olunarak ve vükela ve rical-i Devlet-i Aliyenin dahi bazı tâyin olunacak eyyamda orada içtima ederek ve cümlesi efkâr-ı ve mütaalatını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i can ve mal ve tâyin-i vergi hususlarına dair kavanin-i muktaziye bir taraftan kararlaştırılıp ve Tanzimat-ı askeriye maddesi dahi Bâb-ı Seraskerî Dar-ı Şûrasında söyleyip her bir kanun kargir oldukça hatt-ı hümayunumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için taraf-ı hümayunumuza arzolunsun ve iş bu kavanin-i şer'iyeye mücerret din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vaz olunacak olduğundan canib-i hümayunumuzdan hilafına hareket vuku bulmayacağına ahd-ü misak olunup Hırka-i Şerife odasında cemi ulema ve vükela hazır oldukları halde kasem-i billah dahi olunarak ulema ve vükela dahi tahlif olunacağından ona göre ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olur ise olsun kavanin-i şer'iyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sabitelerine göre tedibat-ı lâyıkalarının hiç rütbe ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrası zımmında mahsusen ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurunun elhaletühazihi mikdar-ı vâfi maaşları olarak şayet henüz olmayanları var ise onlar dahi bir bir tanzim olunacağından şer'an menfur olup harabiyet-i mülkün sebab-i âzamı olan rüşvet madde-i kerihasının fimabaad adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-ı kavi ile tekidine bakılsın.

Ve keyfiyet-i meşruha usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tahdit demek olacağından işbu irade-i şahanemiz Dersaadet ve bilcümle memalik-i mahsuramız ahalisine ilan ve işae olunacağı misullû düvel-i mütehabbe dahi bu usûlun inşallah-ı

Taâla ilelebed bekasına şahit olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taâla Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavanin-i müessisenin hilafına hareket edenler Allah-ı Teala Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebed felah bulmasınlar âmin.

Fî 26 Şaban, Sene: 1255, Yevm: Pazar, 3 Kasım 1839.

Tanzimat Fermanında, İmparatorluk vatandaşlarının milliyet farkı gözetilmeksizin can, mal ve ırzlarının teminat altına alındığı söyleniyor, geri kalışımızın sebebi olarak da, çağın yeniliklerine ayak uyduramadığımız ve gerçek Müslümanlıktan uzaklaşmış olduğumuz ileri sürülüyor. Tanzimat Fermanının özü budur. İlan edilen fermanın, bir millî tefekkür ve yorumdan geçirilmemiş olduğu, memleket yönetimi konusunda yerli yerine oturmuş bir dünya görüşünün aksiyonu olmak niteliğini taşımadığı ve ancak hiç de büyük zeka, kültür, ileriye görüşe ihtiyacı olmayan bazı doğru kılıklı “harc-ı alem” tespitler yaptığı meydandadır.

Memleketin bir çöküntü içinde bulunduğunu orta seviyede bir vatandaş bile biliyordu. Bu gerçek, II. Mustafa'nın bir devlet ve bir hükümet programı niteliğini taşıyan ünlü Hatt-ı Hümayunundan, II. Osman, IV. Murat, I. Ahmet, III. Mustafa, III. Ahmet, III. Selim ve nihayet II. Mahmud'a kadar zaman zaman ortaya konulmuş, bir çıkar yol aranmıştı. Yani Tanzimat'ın bu tesbiti önemli ve yeni değildi. Önemli olan o dönemde, millî bir ıslahat koyulmak ve onu uygulamak idi. Fakat Tanzimat'ın getirdiği teklif ise bu özelliklerden yoksundu. Tanzimat'ın ilan psikolojisi; dağılmakta olan toprak bütünlüğünün önüne geçilmesi için, batılı büyük

devletlerin dostluğunu sağlamak, hatta kontrollerine girmeye razı olmak, bunlar için de, elimizden geldiği kadar biçim ve özde batılılaşmaya koyulmaktır. Zamanla, bazı aşırı uçlar tarafından bu düşüncenin ne kadar ileri götürüldüğünü memleketin kurtulması için batıyı her anlamda kendimize örnek almanın, bunun için bütün moral değerimizden uzaklaşmanın gerektiğini göreceğiz. Bu vakıayı Tanzimat döneminin tanınmış sanatçısı Ziya Paşa şu beyitiyle dile getirmiştir.

İslam imiş devlete pa-bend-i terakki

Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı

O zamandan başlayan batılılaşma anlayışı, bazı kişiler tarafından daha da aşırı bir noktaya götürülerek, tamamen milli varlığımızı unutmayı hedef tutan bir dünya görüşünün gelişmesine meydan vermiş ve birçok memleket aydınlarınınca tek çıkar yol olarak benimsenmesini sağlamıştır. Memleketimizin yapısına aykırı bir temel üzerinde gelişen ve bu sebeple bir türlü sosyal ve siyasal problemlerimizi çözüp bizi hatırı sayılır bir devlet durumuna getirmek şöyle dursun, bize her şeyimizi kaybettirecek nitelikteki bu anlayışın yani kurtuluşumuzu hep dışımızdaki kuvvetlere tabi olmakta gören, örneği hep dışarıda arayan bu anlayışın, zamanla kılık değiştirerek günümüzde de, solcu bir eyleme dönüştüğünü ileri sürersek sanırım ki yanılmış olmayız ve bugünkü solcu devrimciliğin psikolojik sebebini de anlamış oluruz. Türkiye'nin bugün her türlü rüzgâra açık gedikleri olan bir kulübe durumuna gelmiş olmasının izi sürülecek olursa Tanzimat'ın kapağına çıkmamak herhalde mümkün değildir.

Ne ilan ediliyordu Tanzimatla? Vatandaşların ırz, mal ve can güvenliği fikriyatının belli başlı noktalarını Fransız İhtilalin'den devşirdiği bilinen Tanzimat'ın, bu taahhüdü asırlarca bizde hem de en medeni şekilde sonuna kadar za-

ten uygulanmıştı. “Reaye” dediğimiz Müslüman olamayan milletlerin bütün haklarını yüzyıllar boyunca gözetmemiş mi idik? Milletimizin sırtından geçinerek en rahat şekilde yaşayan zaten onlar değil miydi? Onlara hep zulmetmişiz gibi, böyle bir taahhüde hele daha sonraları göreceğimiz gibi, adeta yabancı devletlerin murakabesine bırakarak zamanla devletimizi çökertecek iç düşmanlar olarak kuvvet bulmalarına ve şımarmalarına kendi elimizle yol açmış olmuyor muyduk? Kendi topraklarımızda başka kanunlara göre muamele ne demektir? Bu başlıyordu Tanzimatla.

Resmi ağızla ilan edilen batı üstünlüğü gide gide memleket aydınlarında ortak bir psikoloji olarak gelişti; her alanda batılılaşmadıkça, aydın olunamayacağı fikrini doğurdu. Bu batı hayranlığı, aydınları kuşatınca kendimize güven duygusu kayboldu. Büyük fikrin ve sanatın doğması, gelişmesi için ise güven duygusu şarttır. Yönetimi elinde tutan memleket aydınları millî değerlerimizden ve ideolojiden uzaklaşınca, millî ruha bağlı nesillerin yetişmesi de böylece tesadüfe, şansa bırakıldı.

Tanzimat döneminin ileri gelenleri arasında ciddi bir fikir ve aksiyon birliği de yoktur. Birleştikleri nokta, bir batı devletini örnek alarak, yaşanan düzeni değiştirmektir. Karakter olarak da her biri, bir ayrı dengesizlik içerisinde idiler. Bizzat Sultan Mecit, Reşid Paşadan nefret ederdi. Zamanında Tanzimat ilan edilen Padişah, Reşid Paşanın dik başlılığından ve çevresiyle geçinememesinden son derece şikâyetçi, fakat Paşayı tam anlamıyla tasfiye edecek ortama sahip değildi. Hırka-i Saadet dairesinde “Ya Resulallah, beni bu adamın elinden kurtar” diye duada bulunduğu meşhurdur.

Ayrıca II. Mahmut’un Hariciye Nazırlığı da üzerinde bulunduğu halde Sefir olarak Paris’e ve oradan Londra’ya gön-

derdiği Reşid Paşanın büyük başarısızlığını öğrenince idam hükmünü imzaladığı ve ancak icrasına ömrünün vefa etmediği rivayeti de Paşa hakkında küçümsenmeyecek bir nottur.

Reşid Paşa ise, zamanının devlet adamlarından Damat Said, Pertev, Akif, Rıza ve Muhlis Paşalara karşı büyük düşmanlık beslemesi ve bunlara çok büyük zararları dokunması bir yana, bizzat yetiştirmelerinden Âli ve Fuat Paşalara da rakip gözüyle bakmış, onlarında duydukları mukabil düşmanlık karşısında, kabiliyet gördüğü Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi gençleri çevresine toplamıştır. Düşüncesi Âli ve Fuat Paşalara karşı bu gençleri yetiştirmektir. Zaten dış politika anlayışında Reşid Paşa İngiltere'ye, Âli Paşa ise Fransa'ya bağlı olmak bakımından birbirinden ayrı görüşe sahiptiler. Sadrazamlığı, Reşid Paşadan kapan Âli Paşa da, ilk iş olarak Reşid Paşanın adamlarıyla uğraşmaya başlamıştır. Başta Şinasi'nin, "rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'i" ni emretti. Şinasi'nin böyle bir hakarete maruz kalmasına sebep olan olay, o zamanki siyasî çekişmenin nasıl bir anlayış içinde yürütüldüğünü göstermek bakımından enteresandır. Âli Paşa Paris'te iken Şinasi'nin sakalını kestirdiği için, "Frenkleşmiş" olduğunu bahane etmiştir. Hâlbuki o Âli Paşa ki, bizzat kendisi şeriat nizamının yerine İsviçre Medenî Kanununu getirmek üzere seferber olmuş, fakat başta Cevdet Paşa ve devrin diğer bilgin ve siyaset adamları bunun yersiz olduğunu kesinlikle bildirmişler ve Mecelle'nin hazırlanmasına başlamışlardır.

Tanzimatla, memleketimizin bir başka medeniyeti kendine örnek alması devri başlamış oluyor. Tanzimat'ı ilan eden ekibin kültür ve medeniyet meselelerini bilen, anlayan kimse olmaması, bizi bu Fermanın bizzat batılılar, daha doğrusu İngilizlerin tesiri ile kaleme alınarak ilan edildiği ihtimaline götürmektedir. Bu ihtimale göre, devlet, ya Tanzimat'ı ilan etmeye dış baskılarla mecbur bırakılmış veyahut da bazı millî

haklarımızın zayı olmaması, hele şu meşhur Mehmet Ali Paşa çıkmazından kurtulalım diye batılıların yardımını sağlamak adına, onlara hoş görünmek için politika gereği kendimizin hazırladığı bir harekettir. Bu ihtimallerin her ikisi de batının ya doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde Fermanın ilanında parmağı olduğunu ortaya koymaktadır. Geriye bir ihtimal kalmaktadır ki, o da Tanzimat Fermanının hiçbir dış tesirle ilgisi olmaksızın, bizim batı terbiyesi almış olan o devir ricalinin hasbî olarak, memleketin kurtuluşunu ancak böyle bir hareketle mümkün görmüş olmalarıdır.

Bir an Tanzimat hareketine, günün ihtiyaçlarından doğan mecburi bir politik tedbir gözüyle bakılsa bile, içtimai bünye-mizle uyuşmaması ve bizim için asla pratik olmaması sebebiyle tatbikinde de başarı sağlanamadığı ortadadır. Ancak sosyal hayatımızda büyük bir kargaşalığa sebep olmuş, bu bakımdan çöküntümüzü hızlandırmıştır. Eğer başarılı olsaydı, ne olurdu? sorusuna ise, bir ölçüde daha sonraki devrimler cevap olabilir. Tanzimat'ın başarı sağlamaması zaten tabidi. Çünkü bize Tanzimatla yalnız bir düzen değişikliği gelmemekte, aynı zamanda bu düzenin medeniyeti de birlikte ithal edilmekteydi. Aslında, bir milletin devlet düzeni, mensup olduğu medeniyet dünyasının bir tezahürüdür ve millîdir. Bilindiği gibi batı medeniyeti, eski Yunan düşüncesi, Hıristiyan ahlakı ve Roma Hukuku gibi kaynaklara dayanır. Bizim medeniyetimizin temeli ise İslamiyet olmuştur.

Edelbiyatımız, müziğimiz, kültürümüz, mimari, folklor ve her türlü sanatımız bu temel üzerinde gelişmiştir. Bu temel, yani medeniyet, hem millî varlığımızın muhafazası ve hem de ırkî hasletlerimizin olanca gücü ile tezahürüne vesile olmuştur. Bu öyle zengin bir kaynaktır ki, aynı medeniyet dâhilinde bulunan diğer kavimlerin de ırkî yapılarına uygun düşen, tezahürde birbirinden farklı medeniyet dalları halinde belirmesini

de sağlamıştır. Yani İslam medeniyeti kendi içerisinde kardeş milletler ve medeniyetler yaşatan bir büyük mecmua, bir medeniyet denizi olmuştur.

IV

Bir milletinse, bir medeniyetten başka bir medeniyet dünyasına geçirilmesi imkânsız denecek kadar zordur. Bir milletin hayat tarzı, dünya görüşü, düşünce biçimi, sanat anlayışı, hep medeniyetin ruhuna uygun olarak vücut bulmuştur. Onu, bundan ayırmak, hayat ve şahsiyetini dumura uğratmaktır. Medeniyet bir milletin kabiliyetinin, gücünün asırlarca seferber olarak ortaya koyduğu “nev-i şahsına münhasır” bir maddi ve manevi değerler toplamıdır. Medeniyet bir millî deha işidir. Millî deha ise, malzemesini önce milletinden, onun medeniyetinden devşirir. Medeniyetin mimarı nasıl insansa, insanın dehası da, mensup olduğu milletin medeniyeti ile orantılıdır. Kendi manasına uygun bir medeniyet ortamı bulamayan insan veya nesilden dahiler yetişmesi imkânsızdır. Kaç asırdır fikir, sanat ve devlet idareciliğinde kurtarıcı hamle yapamayışımız, medeniyetimizin geçirdiği kriz ile ilgilidir. Cemiyetimizi kendi medeniyetinden gayrisine adapte etmeye çalışma gayretleri, insanımızı apıştırmış, kabiliyetinin zuhuruna imkân bırakmamıştır. Bu öyle bir apışmadır ki insanımız, kendi kaynaklarımızdan fıskıran birer kabiliyet olma imkânı bulamadığı gibi, angaje olunan başka medeniyetin de tabii mensubu olamadığı için o alanda da bir varlık gösterememiştir. Bu hal Tanzimat ricalinde ve sanatkârlarında çok barizdir: Ne batılı olmuştur, ne de millî. Tanzimatçı bilinen veya öyle olan kişilerin, bizzat Tanzimat hakkında zaman zaman söyledikleri, yazdıkları öyle büyük

farklılıklar ve tezatlar gösterir ki, “Karla ekmek yemeği ben keşfettim ama yine ben beğenmedim” diyen Türkün büyük dehası Nasreddin Hoca’da ifadesini bulan bir durum arz eder.

Öyle bir samyeli esmiş, estirilmiş ki, cemiyet nizamı al-lak bullak olmuş, bütün sosyal kurumlar güdük kalmış, ma-liye, politika mahvolmuş ve koca İmparatorluk her gün biraz daha erimiş, alınan her tedbir onu biraz daha uçuruma götür-müştür. Bu konunun uzun uzadıya tahlilini yapmak, aslında, hiç olmazsa kayıplarımızı, neden kaybettiğimizi bize öğret-mesi bakımından çok önemlidir ve bir bakıma bu, tarafsız bir bakışla pek ele alınmış da sayılmaz ama bizim yazılarda söylemek istediğimiz daha çok yenileşme hareketlerinin edebiyatımız üzerindeki in’ikaslarını belirtmek; yani daha çok edebiyatımızın muhtevası dâhilinde sosyal ve siyasal ha-diselere temas etmektedir. Bu konuda devrin yerli ve yabancı fikir, sanat ve politika adamlarına dair önemli gördüğümüz bazı müşahedelere temas etmeden geçemeyeceğiz.

Bir Türk dostu olarak bilinen Avusturya Başvekili Prens Meternich’in Tanzimatçı hükümete gönderdiği tavsiye mek-tubu çok önemlidir. O zaman Sadrazam, Âli Paşa idi. Mektuptan parçalar:

“- Umur-u idarenizi intizam altına alınız ve ıslah ediniz. Lakin Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizamlarınıza, adet ve maişet tarzınıza uymayan kanunları alıp iktibas et-meyiniz. Zira garp kanunları, hükümetinizin temelini teşkil eden kanunların dayanağı bulunan usûl ve kaidelere asla ben-zemeyen kaideler üzerine kurulmuştur. Garp memleketlerin-de esas olan tek şey Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız. Lakin mademki Türk kalacaksınız, İslamiyet’e yapışınız. Hak ve sevap yolunda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken, garbın efkâr-ı umumiyesi diye saydığımız şeye ehemmiyet verme-

yiniz. Siz bu efkâr-ı umumiye-yi, Avrupa'nın umumi sedasını almıyorsunuz... Hülâsa biz, Bab-ı âliyi kendi tarz-ı idaresinin ıslahı için vaki teşebbüsünden vazgeçirmek istemiyoruz. Lakin hal ve şartları, Türkiye İmparatorluğunun hal ve şartlarına uymayan garp hükümetlerini her şeyden evvel taklide sapan bir numune suretinde telakki ederek, ona göre ıslahatta bulunmamanızı, şarkın kanun ve adetlerine uymayan hükümleri taklit ve hal-i hazırda, her türlü icat ve tanzimden mahrum olan İslam memleketlerinde, zarar ikandan başka bir netice husule getirmeyeceği aşikâr olan ıslahatınızı kabul ve tatbik etmemenizi tavsiye ederiz.¹ derken, İmparatorluğun Kaptan-ı Deryası Halil Paşanın bir münasebetle söylediği şu sözler, devrin ricalinde görülen umumi eğilimi göstermek bakımından ne kadar manidardır: “Rusya’dan dönüyorum. Avdetimde her zamandan ziyade inandım ki Avrupa’yı taklitte acele etmezsek, bizim için Asya’ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur.”²

Bu dönem üzerinde çok daha geniş çalışmalar yapılmasının lüzum ve önemine inanıyoruz. Ancak bizim yaptığımız hep genel tespit niteliğinde olduğundan, o devrin bazı tanınmış kişilerinin itiraflarından kısa cümleler almakla yetineceğiz. Sanırız bunlar bile, okuyucuda bir kanaat uyanmasında yeterli olacaktır.³

“Reşid Paşanın çırakları, yalan yanlış Tanzimat, calî bir takım ıslahat namıyla Avrupa’yı taklit etmekten başka bir şey düşünmediler... Hatta Fuad Paşa, (bir devlette iki kuvvet olur, biri yukarıdan, diğeri aşağıdan gelir. Bizde aşağıdan

¹ *Türk-İslam Ansiklopedisi, Türkiye ve Tanzimat, Sh: 50*

² *Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk Edebiyatı Tarihi, Sh: 35*

³ *Aşağıda geçecek olan dipnotlarında daha çok Ahmet Gürkan'ın İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi adlı kitabından yararlanılmıştır.*

gelen bir kuvvet olmadığı için yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız ki, o da sefaretlerdir) derdi.”⁴

“Rusya’nın kılıncı ile istihsaline muvaffak olamadığı umur-u dâhiliyeye müdahale hakkını, Âli Paşa bedavadan Avrupa’ya verdi”⁵

“Tanzimat teessüs eder etmez, nice bibehreler kendini vazî-i kanun ve müceddid-i devlet olacak iktidarda gördüler. Her kimin eline biraz kuvvet ve iktidar geçtiyse, hemen yeni nizam vaz’ına kalkıştı.”⁶

“Cezalar yalnız memurlara tatbik edildi. Vüzera ve vükeladan ceza gören olmadı.”⁷

“Hıristiyanlar müsavatta, müslümaları fersah fersah geçtiler. Hıristiyanların muhafazayı hukuku üç dört kabza-i kefalet altında temin olundu. Müslümanlardan bedel-i askeri altı bin kuruş alınırken, Hıristiyanlar elli kuruş veriyordu. Müsavat böyle mi olur?”⁸

“Müsavatın efrada ait bir şey olduğunu nazar-ı itibara almayıp, kavmiyet ve cemaat namına müsavat temin ettiklerini söylediler.”⁹

“Kavanin-i milliyeyi ihmal ettiler. Bu suretle devletin ta temeline balta vurdular. Hatt-ı Hümayunun muhteviyatı sanki bilinmez şeylermiş de kendileri, bunları icad etmişler

⁴ Namık Kemal: *İbret Gazetesi*, Sa: 46

⁵ Namık Kemal: *İbret Gazetesi*, Sa: 2

⁶ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 35

⁷ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 40

⁸ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 15

⁹ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa:23

şeklinde Avrupa'ya göstermek istediler. Bu, esas-ı devlete büyük rahneler açtı. Avrupalılar, kavanin-i milliye ve adalet-i insaniyeye, terakkiyat-ı asriyeye mani olduğu zehab-ı fasidine kapıldılar.¹⁰

“İspanyollar Gırnata’yı aldığı zaman her mezhep sahibine, icra-yı adalet için mezuniyet-i kamile verdik”¹¹

“Ahlak-ı milliye fasid oldu. Devletimizin her şubesi idaresinde, nazar-ı yeis ve teessüfle görülen fenalıkların kâffesi, işte bu mebdeden (dini mübalâtsizlikten) tevellüt etti. Vükela ve rical-i devlet beyninde dinsizlik modasının muteber olduğunu gören ikbalperestân (mevkie tapanlar), lisan ve etvarını o yola koyup bu hal, tebaa(halka) ve bitteselsül (zincirleme) ahad ve nisvana (erkeklerle ve kadınlara) ve etfala(çocuklara) kadar sirayet etti. Namaz kılmak, oruç gibi faraizin ifası, adeta numune-i humk-u belâhat (akılsızlık, ahmaklık numunesi) alenen irtikabı fîsk-u menâhi (çirkin, günah işleme) nişane-i akl-ü fetanet (akıl ve zeka alameti) addolundu. Avrupa’yı taklit ile ortaya çıktık, fakat Avrupa’nın iyi şeylerini değil, hep sefahatini taklide koyulduk.”¹²

Tanzimatın üçayağından biri olan Fuat Paşa hakkında şu aşağıdaki not oldukça enteresandır:

“Fuat Paşa Nis’e giderken Roma’ya uğrayıp Papa ile görüşmüş ve bermûtad duasını almış olduğundan vefatında, Nis şehri patriği, Katolik ayini üzere defnolunması hakkında teşebbüsatda bulundu. Türkiye sefiri buna lüzum olmadığını

¹⁰ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa:40

¹¹ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 11

¹² Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*:Sa:41

söylediyse de patrik ısrar etti. Nihayet meyyitin yatağında usûl-u mutadenin icrasıyla iktifa edilmesine Patrik müsaade etti.”¹³

Memleketin yönetim ve kültür durumuna paralel olarak iktisadi hayatımız da büyük bir boşluk ve kriz içerisinde idi. Aşağıdaki sözler yine o devre aittir:

“Tanzimat devrinde memleketin iktisadi vaziyeti çok bozuldu. Teklifin ağırlığından ve askerliğin yalnız Müslümanlara münhasır bulunmasından bazı vilayetlerde ziraat yapacak adam kalmadı. Mahut müahedat ile Avrupalılara verilen hürriyet-i ticaret neticesi olarak yerli tezgâhlarımız kapandı. Erbab-ı sanat harab oldu. Ecnebilere türlü türlü imtiyazlar verdik. O yüzden ticaret-i hariciyemizden başka, ticaret-i dâhiliyemizi bile yabancı elere kaptırdık.”

“İthalattan yüzde beş, dâhili mamulâtta yüzde sekiz gümrük alındı. Hükümet tabi servetleri arttırmak suretiyle tezyid-i varidata çalışılacak yerde, yalnız vergilere zammetmeye, fahiş faizlere istikrazlar yapmaya kalkıştı. Bütün bu fenalıkların önüne meşrutiyetle, meşveretle geçilebilir.”¹⁴

“Paris muahedesine kadar devlet borcu yoktu. Ondan sonra yüzde 10-12 gibi fahiş faizlerle bol bol istikrazlar yapılarak israf olundu. Komisyon alan bendegân zengin oldu. Seneden seneye artan açıkları istikrazlarla kapatmaya başladılar. Duyun-u Umumiyye yükseldi.”¹⁵

¹³ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa:35

¹⁴ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa:7

¹⁵ *Hürriyet Gazetesi*: Sa:211

“Bizim dahi kendi mezhep ve adatımıza ve usûl-i idareimize göre bir sureti maişetimiz vardı. Onunla yaşadık ve harice hiç serfirû etmedik. Maslahatımızın fazlasını, harice sattık. Kendi yağımızla kavrulduk. Kimseye on para bile borcumuz yoktu. Vakta ki, Avrupa’ya arz-i cemile için taklit hareketi yoluna koyulduk. Herkes gözünü bol bol istikrazlar yapan hazineye dikti. Ecnebilere verilen imtiyazlar bizi bu hallere getirdi. Tezgâhlarımız yıkıldı. Kıçlarında bayrağımız dalgalanan gemilerimiz kayboldu.”¹⁶

¹⁶ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 45

Edebiyatı İse

Tanzimat Edebiyatı, Ferman'ın ilanından ancak 20 sene sonra başlamıştır. Ferman ilan edildiği zaman, onun muhtevasını benimseyen veya doğrudan doğruya Tanzimat hareketine katılmış olan devrin birçok yetişkin sanatçıları, Tanzimatın özüne uygun bir sanat yapmak çabası görülmeye başlamıştır. Birçoğu aynı zamanda devlet adamı olan bu sanatçılardan Akif Paşa, Ethem Pertev Paşa, Süleyman Paşa, Sadullah Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Ziya Paşaları bu çaba içerisinde görüyoruz. Bunlar batı edebiyatı ile temasa geçmiş, tercüme yapmış ve zaman zaman kendi sanatlarında da batıya uygun hamleler göstermiş olmakla beraber yetişmeleri icabı, sanat tarzlarını tamamen değiştirememişlerdir, divan şiiri estetiğinin dışına çıkamamışlardır. Reşid, Âli ve Fuat Paşaların da birçok şiir denemeleri vardır ki, hep eski tarzın çok kötü birer taklidi idiler. Bütün bunlar, düşünce ve onun politik aksiyonunda Tanzimatçı oldukları halde, yerli edebiyat anlayışından kurtulamadıklarını gösterir. Gerek öz gerekse biçim olarak Divan Edebiyatından kesin olarak kopmadığını gördüğümüz bu sanatçılar, büyük sanat kabiliyetini taşımamaları bir yana, bu sanatta tam anlamıyla batılılaşmama bakımından, kendilerinden sonra gelen edebiyat nesillerinde de bulunan bir ortak karakter taşırlar. Tanzimatla başlayan Batı etkisindeki edebiyatımız çok uzun bir süre ne tam batılılaşma ve ne de eski estetiğe bağlı bir gelişme kaydedebilmiştir. Ve sanat anlayışında Batının örnek tutulmasının şart olduğuna inanan sanatçılarda bile bu durum en açık bir şekilde görülür. “Şiir ve İnşa” adlı meşhur yazının sahibi Ziya Paşa daha sonra “Harabât” kitabını düzenleyecek kadar eski edebiyatımıza bağlılığını gösterecektir. Bu yüzden Namık Kemalle çatışması meşhurdur. Devrinin iyi şairi olmakla birlikte, zaten Ziya Paşa, şiirinin biçimini ve biraz da özünü hiç de batılılaştıramamış, eski zevke hep bağlı kalmış

olmak bakımından, o zamanın sanat karakterine tipik bir örnektir. N. Kemal ise daha genç olmasından, Z. Paşaya göre, kendini biraz daha yenileyebilmiş, fakat o da biçimde batılılaşmamıştır. Bunu daha geniş ölçüde Hamit başarabilecektir. Bu sanatkârlara kıyasla, batılılaşmayı en şuurulu şekilde düşünen ve anlatan Şinasi'dir. Şinasi'ye bu açıdan Tanzimat Edebiyatının babası gözüyle bakılabilir. Şinasi, Z. Paşa, N. Kemal üçlüsünden önceki sanatçıların, bunlar kadar sanatta batılılaşmamaları ve dolayısıyla Tanzimat Edebiyatının gerçek doğuşunun, Fermanın ilanından 20 yıl kadar sonra gerçekleşmesi, şunu göstermektedir: Tanzimat, sanatçısını hemen bulmamış, ancak yetiştirmiştir.

Şinasi ile başlayan Tanzimat Edebiyatının, denilebilir ki en küçük sanatçısı da yine Şinasi'dir. Tanzimat Hareketine içten bağlılığı ve bu ekip içinde batıyı en iyi bilen ve onun en derin hayranı olması bir yana, sanat kabiliyeti bakımından ortanın çok altında olan Şinasi, aynı zamanda yine bu kadronun en talihsiz adamıdır da. Hele hamisi Reşid Paşanın ölümünden sonra, Sadarete gelen Âli Paşa kendisinin amansız düşmanı olduğu için, Türkiye'de kalamadı, Fransa'ya gitti. Geri kalan ömrünün çoğunu artık Paris'te geçirecek olan Şinasi, politikadan da tamamen çekilmiş olarak münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. Şinasi politikadan o kadar çekilmiş ve yılmıştır ki, yine Âli Paşanın zulmünden Paris'e kaçan yakın arkadaşları Ziya Paşa ve Namık Kemalle orada bile görüşmek istememiştir. Ömrünün sonuna kadar Reşid Paşaya hep bağlı kalmış olan Şinasi, sırf bu sadakati açısından devrinin eşine az rastlanır bir insanıdır. Paşaya çok mübalağalı şekilde övgüleri vardır:

Sensin ol fahr-ı cihan-ı medenîyet ki heman
Ahdin-i vakt-i Saadet bilir ebnay-ı zaman
Sadr-ı millete vücudun ulu bir mu'cizedir
Bunu fehmeylemeyen müdrîk-i acizedir
Adl-ü ihsanını ölçüp biçemez Nevtonlar
Akl-ü irfanını derkeylemez Eflâtunlar

.....

Bir ıtıknâmedir insana senin kaanunun
Bildirir haddini Sultana senin kaanunun

Tanzimat hareketiyle daha da çoğalmış bulunan iç siyasi kavgalar karşısında zaman zaman, büyük yılgınlık ve ümitsizliklere düşen bu sanatçılar, yine denilebilir ki, en önemli kavgalarını da birbirleriyle yapmışlardır. Ziya Paşanın eski sanatçılardan yapmış olduğu seçmelerle meydana getirdiği meşhur Harabat adlı kitabındaki:

Sa'yeyle ulûma mukdimâne
Ezcümle bedi'ile beyâne
Şi'r-i Arâba tevessül eyle
Nahv-u lügale tevaggul eyle

Gibi fikirleri, yenilik ve yenileşme adına cevabını N. Kemal'in, Tahribat-ı Harabat adlı istihza dolu eserinde bulunmuştur. Bazı beyitler:

Bilmem neden ettin intihabı,

Meydana getirdin o kitabı?

Herkes ona mı mukallit olsun

Söz gene yalan dolan mı dolsun?

Eslâfı ya etmek için ibcal

Lâyık mı muasırîni iğfal?

Gerek düşüncede bir anlayış birliğine ulaşamamaları, gerek kişisel çıkarları yönünden zaman zaman çatışmaları, bu Tanzimatçıları aynı zamanda düzensiz ve perişan bir hayata da mahkûm etmiştir. Politikadan nefret ederek yıllarını yurt dışında geçiren, Şinasi gibi, Z. Paşa ve N. Kemal de Âli Paşadan nefret ederlerdi. Onun aleyhinde birçok yazı ve şiirleri vardır. Hiciv edebiyatımızın zarif bir örneği olan meşhur Zafernâmeyi, Z. Paşa, Âli Paşa hakkında yazmıştır.

Bu üç sanatçının Reşid Paşaya sevgileri bir yana hemen üçünün de gerek mizaç ve gerekse vakıa olarak, Tanzimat düzenine ve onun tabi sonucu olan Tanzimat yöneticilerine karşı hep kuşkulu oldukları, yazdıklarından anlaşılmaktadır.

İsnad-ı taassup olunur merd-i gayyura

Dinsizlere tevcih-i reviyet yeni çıktı

Milliyeti nisyan ederek her işimizde

Efkâr-ı Frengi tebâiyet yeni çıktı.

Getirilen düzenden ve onun uygulanmasından bir türlü tam anlamıyla hoşnut olmadıklarını, hep devirlerinden şikâyetçi olduklarını görmekteyiz.

Bulundum ben dahi darüşşifay-ı Bâbîâlîde
Felatunu beğenmez anda çok divaneler gördüm

Mısraları Ziya Paşa'nındır, ama hepsinin ortak derdini dile getirir.

Tanzimat hareketine mücerret olarak inanmış olan bu sanatçılar, bu hareketle kılık değiştirerek çoğalmış bulunan iç siyasi kavgalar ve devletin her geçen yıl biraz daha dağılmaya doğru yol alma vakıası karşısında büyük şaşkınlık içerisinde idiler. Tanzimatın da memleket meselelerini çözümleyemediğini, yöneticilerinse samimi olmadıklarını görüyorlardı. Bu görüş, onları gide gide Tanzimat'a da karşı çıkartarak Meşrutiyetçi bir anlayışa götürecektir. Bu heyecanla, Sadrazam Âli Paşanın zulmüne dayanamayarak, Mısır Hıdıvlığını tekrar kazanmak için büyük serveti ile Âli Paşaya karşı açtığı mücadeleyi yürütmek için Mustafa Fazıl Paşanın davetine uyarlar. Fransa'ya kaçan, Z. Paşa ve N. Kemal bir İtalyan siyasi cemiyetin tüzüğünden mülhem olarak hazırladıkları “Yeni Osmanlılar” (1867) hareketini oradan yürütmeye başladılar. Fazıl Paşa tarafından kandırılıp istismar edildikleri bu dönemleri, büyük güçlüklerle geçmiştir. O ana kadar Âli Paşaya rağmen, kendilerini koruyan Sultan Abdülaziz de, bu firar ve devlet aleyhtarı kesif yayınları üzerine Ziya Paşa ile Namık Kemali artık dost bilmemiştir. Sulatan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol olan Z. Paşanın bir göreve tayini Murat ve Abdülhamit zamanlarındadır. Z. Paşa Adana valisi, N. Kemal ise Sakız Mutasarrıfı iken ölürler.

N. Kemal ve Z. Paşa taşkın bir yaratılıştadır. Fikir ve siyaset hayatları yerli yerine oturmuş bir durum göstermez. Bu devrin çizgisini bu şahısların davranışlarında görmek mümkündür. Sadarete gelmesi için bütün güçleri ile çalıştıkları Mahmut Nedim Paşanın, Rusya'ya dayalı politikası

bilahare kendilerini Paşaya karşı amansız bir mücadeleye götürmüştü. Bu durum bile onların gerek şahsi ve gerekse o dönemlerin politikasının içinde bulunduğu şaşkınlık ve dengelessnessi belirtir.

Tanzimat'ın ilanından sonra başlayan Batı etkisindeki Türk şiirini anlayabilmek ve yeni gelişen bu edebiyatın topyekûn Türk edebiyatı içerisindeki yerini en iyi şekilde tespit edebilmek için, kendisinden önceki Türk edebiyatını ve onun zamanla geçirdiği değişiklikleri tanımakta zorunluluk vardır. Genellikle bir edebiyat hareketinin, kendinden önce kurulan edebiyata karşı tepkisi, o halefi olduğu edebiyatın tarafsız bir yorumunun yapılmasına engel olagelmiştir. Aslında en devrimci edebiyatı bile kendinden önceki edebiyatla hiçbir ilişkisi olmayan bir sanat olarak görmek mümkün değildir. Her yeni edebiyat hareketinin anası, kabul etmek lazımdır ki, daha önceki edebiyatlardır. Fakat her edebiyat hareketinin birçok yeni ve farklı unsurlar taşıyacağı tabidir. Buna dayanarak edebiyatı daima gelişen, hatta büyüyen bir oluşum olarak görmek gerekir. Bu sözlerimiz, yerli kaynaklara dayanmayı amaçlayan yeni edebiyatlar için söz konusudur. Yoksa bir ayrı uygarlığın etkisinde gelişen sanatı bu görüşün dışında incelemek gerekir. Tanzimattan sonra gelişen edebiyatımızı da bu açıdan görmek ve anlamak gerekir. Bilindiği gibi Tanzimat sonrası edebiyatımız Batı etkisinde dir. Ona zevk, estetik, anlayış ve biraz da tarz bakımından tamamen farklı bir kaynağa yönelmiştir. Tanzimat sonrası edebiyatımıza hâkim olan hava budur.

Eski Edebiyatımız

İslam öncesi Türk edebiyatı daha çok sözlü bir edebiyattır. Tonguz'ların Şaman, Altay Türklerinin Kam, Yakut'ların Oyun, Kırgız'ların Baksı, Oğuzların Ozan dedikleri şairlerin geliştirdikleri bir sanattır. O dönem toplumunda şairlerin yeri çok büyüktür. Sanatçıya insanüstü bir varlık gözüyle bakılmıştır. Bu dönem sanatçıları birer Sahir-Şairdirler. Aynı zamanda rakkas, musikişinas ve hâkim idiler. Vezin olarak heceyi kullanmışlardır; kafiyeleri ise genellikle yarım kafiyedir. Kâfiyeleme sistemi bugünkü mani, koşma ve destan şekillerine uygun olmakla beraber, daha ilkelidir. Konu olarak daha çok kahramanlık işlenmiştir. Bunun yanında birer millî destan parçası şeklinde şiirler de yer almaktadır. Yeni olaylarla ilgili, matem ve eğlence törenlerinde söylenen şiirler de oldukça geniş yer tutar.

Türklerin o zamanki edebiyatlarında, bağlı oldukları dinlerin etkisi görülür. Bu, Türk milletinin öteden beri dine bağlı bir hayat sürdürdüğünü gösterdiği gibi, bizzat dinlerin de, bir medeniyetin ve dolayısıyla sanatın gelişmesinde etkili olduğunu ortaya koyar. Türkler, aşiretler halinde iken totemciydiler.

Daha sonraları Türkler arasında Hindistan yoluyla gelen Budizm, İran'dan gelen Zerdüştilik ve Nasturilik yayılmaya başlamıştır. Miladın sekizinci asrında Maniheizm Türklerin resmi dini olmuştur. Sasaniler devrinde de Mazdeizm kabul edildi.

Görüldüğü gibi İslamiyet'ten önce Türkler birçok dinlere girmiş ve dolayısıyla da Çin, Hind, İran ve Yunan kültürlerinin bir ölçüde etkisinde kalmışlardır.

Ne var ki, bu dinlerin ve uygarlıkların tümü de, Türklerin ırkî özellikleriyle ruhî yapılarıyla, yaşayış biçimleriyle bağdaşmadığı için, Türk düşünce ve sanatında derin izler bırakamamıştır.

Türklerin, bu bağlı oldukları dinlerin de etkisinde kalarak kurdukları sanat geleneği daha sonraki edebiyatımızda da görülmüş; mutasavvıf halk şairleri bir bakıma bu dini geleneği sürdürmüşlerdir.

Türklerin Müslümanlıktan önce böyle birçok dinlere girmelerine bu milletin belki de hiçbir milletin geçmişinde görülmeyen büyük bir arayış, bir gerçeği arayış hissi ve aksiyonu taşıdığına belirtisi şeklinde anlamak gerekir.

Dini temin öyle pek yoğun olmadığı bir başka edebiyat geleneğinin daha sonraki temsilcileri ise saz şairleridir. İslam'dan önce Türklerin sanatlarında dini temin, İslam sonrası kadar hâkim unsur olarak görülmemesinin sebebi daha önce girdiklere dinlere çok uzun süre bağlı kalmadıkları şeklinde izah edilebileceği gibi devir devir bağlı oldukları bu dinlerin kendilerini gereği gibi tatmin edemediğini de söylemek mümkündür.

Nitekim Türklerin Müslümanlığı kabulü girdikleri yeni medeniyet âlemine tam intibak ettiklerini, bu medeniyetin aslına uygun olarak gelişmesinde çok aktif bir unsur olarak görev aldıklarını görüyoruz.

Bir medeniyetin doğmasında ve gelişmesinde din en etkili unsur olmuştur. Batı medeniyeti Grek ve Latin düşüncesiyle Hıristiyan duyarlılığının ortaklaşa olarak oluşturduğu bir medeniyettir. İslam'ın medeniyeti ise kaynak bakımından daha farklı temellere dayanır. İslam medeniyetinin temelinde sonradan Müslüman olmuş milletlerin millî kültür esprisi ol-

makla beraber öz bakımından tamamen vahye ve bu vahyin durumuna dayanır. Vahye istinadının ağırlık taşınması şuradan bellidir ki, Müslüman toplulukların geliştirdiği bu medeniyet, birbirlerinden kesin farklarla ayrılmaz. Gerçekten bu medeniyeti geliştiren büyük düşünce adamlarını, Müslüman toplulukları hep kendi kavmindenmiş gibi kabul edegelmişlerdir. Büyük devlet adamları, bilginler, cihangirler gibi. İslam medeniyetinde, bu medeniyetin ruhuna aykırı düşen İslam öncesi düzenin özellikleri arıtıldığı gibi, ona uygun olan özelliklerin aynen devam ettiği hatta geliştiği de bir gerçektir.

Bu medeniyetin kaynağı İslam inancıdır. Buna bağlı olarak Kur'an, hadis, peygamber kıssaları, mucizeler v.s.dir. Tasavvuf bu medeniyetin kurulmasında ikinci bir unsur olmuştur. Tasavvuf temelde imana, şeriata dayanır; getirdiği yorum bakımından düşünce ve duygu ufkunu genişleten büyük bir ocaktır. İslam tasavvufunun kurucuları aynı zamanda İslam dininin hatırı sayılır bilginleridir. Zaten yapı olarak Müslümanlık, kendi iç bünyesinde uygun şekilde birçok fikrî ve manevî akımların gelişmesine elverişli, hatta teşvik edicidir. İslam tasavvufunun temeli miladın sekizinci asrında atılmıştır. Sırasıyla büyük mutasavvıflar Kûfeli Ebu Haşim, Cüneyd-i Bağdadî, İmam-ı Gazali, Muhyidin-i Arabî, Mevlana Celaleddin gibi ünleri, eserleri bugüne kadar süre gelmiş kişilerdir. İslam devletinin genişlediği dönemlerde birçok bilgin ve devlet adamlarının da bizzat tekkeler ve zaviyeler yaptırması ve teşvikleri tasavvuf cereyanının İslam âleminde geniş bir çevre bulmasını sağlamıştır. Bizim de edebiyatımızda tasavvuf o kadar belirli bir yer tutmuştur ve sanatçılarımız düşünce ve hayat tarzlarını o kadar işgal etmiştir ki tasavvuf dışında kalan şairlerimizde bile tasavvufî motif, sanatlarına hâkim unsur olmuştur.

Aynı zamanda tarih ve esatir de yine İslam medeniyetinin oluşumunda başlıca etken olmuştur. Türk edebiyatı gerek İslam ve gerekse İslam dışı birçok kahramanları şiirinde yaşatmış onun üstüne birçok bilgece sözler, deyimler bulmuş, imgeler, edebî sanatlar yapmıştır.

Bizim İslam medeniyeti dünyasına girmemizden sonra oluşturduğumuz edebiyat, İslam medeniyetinin bütün özelliğini yansıtan bir ayna gibidir. Bu bakımdan eski Türk edebiyatını anlayabilmek için İslam medeniyetine yabancı olmamak lazımdır. Divan edebiyatını, bu medeniyete yabancı olanların gereği gibi anlayamayacakları açıktır. Divan şiirinin tefekkürünü yani düşünce dünyasını, duyma tarzını devrini ve devrinin hayatını, kısacası bağlı olduğu kültür ve medeniyeti bilmeden anlamak mümkün değildir.

Bu açıdan onu tanımak, sevmek, benimsemek bir çabayı gerektirir. Burada şu noktayı kesin olarak belirtmek isteriz ki, Divan edebiyatına karşı olmanın psikolojisinde, ondan farklı bir sanat anlayışına bağlı olmaktan gelen tenkidî bir karşı koymadan daha çok, yani soyut olarak Divan edebiyatını benimsemekten, o sanatı mizaçlarına uygun bulmamaktan çok, bu edebiyatın bağlı bulunduğu İslam medeniyetine karşı bir antipati gizlidir. Yani, ona karşı olmanın temelinde genellikle İslam düşmanlığı vardır. Ayrıca öteden beri, yani devrini tamamladığı dönemden bu yana, Divan edebiyatına karşı çıkışların yine bu psikolojiye dayalı olarak, ileriye makul kılıklı sebepler sürdüklerine de şahit olunagelinmiştir. Bunların başında dil gelir. Türk toplumunun on asırdır yaşadığı fikir ve kültür hayatını biraz tanıyanların bu dil özrünü hiç de ciddi karşılamayacağı tabidir. Ortak bir medeniyetin ve imparatorluk hayatının olağan bir sonucu olan Osmanlıcanın, Divan edebiyatını sevdirtmeyecek bir unsur bilinmesi akıl alası değil. Dil bilimine yabancı olan kişilerin Osmanlıca va-

kıyasını olağan karşılayacakları meydandadır. Bugünkü neslin çok yabancı olduğu klasik edebiyatımızın dili, bu edebiyatın büyüklüğünü bir ölçüde gizlemektedir. Fakat şaşılacak taraf, edebiyatı meslek bilenlerin, yani ödevi edebiyatı tanımak olanların, dili dolayısıyla eski sanatımızı yeterince ciddiye almamalarıdır. Bunda, önce derin bir bilgisizlik, sonra milliyet düşmanlığı vardır. Bir edebiyat büyükse, onun kullandığı dil dolayısıyla basit görülmesi doğru değildir. Kimileri, dilimizin geçirdiği sadeleşme aşaması dolayısıyla eski edebiyatımızı belki haklı olarak anlamamaktadırlar; anlaşılmadığı için de sevilmemektedir. Fakat dil engeli, yüzlerce yıllık edebiyatın bir kenara itilmesini, millet hayatından sökülüp atılmasını gerektirmez. Araştırmacılar, sanatçılar, aydınlar, bu engeli aşmalıdır.

Kaldı ki divan şiirinin anlaşılması meselesi, onun dili ile çok az ilgilidir. Osmanlıca'yı bilen bir insanın eski edebiyatımızı da anlayacağı ileri sürülemez. Dilini bilmek, onu tanımanın belki asgari şartıdır. Çünkü divan edebiyatı yalnızca bir dil hadisesi değildir. Dil onda sadece bir araç olmuştur. Hem de çok ihtişamlı bir araç. Bu sanat onunla icra edilmiştir. Burada kısaca söyleyiverelim ki, o dil ise, başlı başına bir ayrı keşiftir. Devri için çok önemli bir keşiftir. O keşif devrin bilgin ve sanatçılarına olanca güçleriyle katıldıkları ve sanat dehalarını üzerine bindirdikleri bir keşiftir. Sanatçı bir savaşçı ise dil, onun altındaki bir araba olmuştur. Dünyayı bir kasırğa gibi yalayan, sonra o yerleri gül bahçesine dönüştüren muhteşem bir savaşçının, tantanalı bir arabası olmuştur o dil, yani Osmanlıca. Bugünkü anlayışla bakılınca o dilin gereksiz ve mantıksız olduğunu görmek, söylemek kolaydır. Fakat olayları yorumlarken, çağı ve dönemin genel durumunu daima göz önüne almak gerekir. İlmîlik bunu gerektirir.

Bugün ortada Osmanlıca diye bir şey kalmamıştır. Buna rağmen hala, aynı hızla devam eden Osmanlıca düşmanlığını “Donkişotluk” olarak görmek gerekir.

Büyük bir sanat dili halinde geliştirilmiş bulunan Osmanlıcanın yerini bugün yaşayan Türkçe almıştır. Bu iyidir ve bugün için idealdir. Üzerinde sanat oyunları yapılan eski dil, bir imparatorluk gibi gitmiştir. Geride canlı ve diri bir varis bırakarak gitmiştir. Zaten onun gelişi, bir icabın yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. Sanki bir gün sosyal şartların gereği, gidecek olursa, üstünde bir tarihi vebal taşımadan gitmesi için hazırlıklı gelmişti: Arapça ve Farsça kelime ve deyimleri alırken bir yandan fonetik özelliğimizi göz önünde tutmuş, diğer yandan Türk sarf ve nahvini zedelememeğe dikkat etmiş ve asla sentaksımızı değiştirmeye kalkmamıştır. Gelenler sadece kelime idi. Türk cümle yapısı değiştirilmemişti. Nitekim kelimeler gidince cümle, zaten Türk cümlesi olduğu için yerinde kaldı.

Eski Türk edebiyatını anlamanın, onun dilini bilmekle ilgili olduğunu söylemiştik. Onu anlamak, dayandığı medeniyeti tanımak ve bilmekle mümkündür. Divan edebiyatımız yüzyıllarca bağlı bulunduğumuz ve ne yaptı ise ona dayalı olarak yaptığımız İslam medeniyetinin kucağında gelişen bir edebiyattır. İslam medeniyetinin kaynağı söylediğimiz gibi Kur’an’dır. Ve ona uygun olarak Peygamberin sözleridir. Nihayet bu iki büyük kaynağa istinat ettirilen büyük bilginlerin yorumlarıdır.

Herhangi bir medeniyetin gayri içtimai olacağını ileri sürmek akıl dışıdır. Bu sebeple kaynağı İslam medeniyeti olan bir edebiyatın içtimaî, beşerî olacağı açıktır. Divan edebiyatını da çağ dışı bir sanat görmek, ona ve kaynağına aykırı düşer. Gerçi o, soyut yönü ağır basan bir edebiyattır

ama bu durum onun çağdaş ve gerçekçi bir edebiyat olmasını önlememiştir. Bir düşünceyi, duyguyu soyutlaştırmak, çağ dışı, gerçek dışı bir edebiyat yapmak demek olabilir mi? Üstelik özellikle günümüz edebiyatının vardığı noktadan, yani soyut sanat anlayışı açısından bakılacak olursa... Bu mesele üzerinde daha geniş olarak durmayacağız. Bizim söyleyeceğimiz, divan sanatının da, soyut bir sanat olma özelliğine rağmen, çağına kapalı bir sanat olmadığıdır. Toplum hayatımızın geçirdiği acı, tatlı bütün olayların; her an değişen, farklılaşan ve gelişen, devlet, millet ve kültür hayatımızın bütün dalgalanmalarını o edebiyatımızda bulmak mümkündür.

Divan edebiyatımız, bağlı olduğu medeniyetin ve kültür dünyasının o dönemdeki zevk, estetik telakkilerini tespit eder ve edebiyatlaştırırken içinde bulunduğu sosyal ve siyasal hayatımıza dair bütün durumlarımızı da dile getirmiştir. Zaman zaman millet hayatında görülen düşünce ve inanış anlayışları; tasavvuf akımları, tarikatlar, savaşlar, zaferler, yenilgiler, iç isyanlar, devletlerarası ziyaretler, antlaşmalar; buhranlı dönemlerimizden, farklılaşan devlet ve ona uygun olarak bunalım geçiren ahlak telakkilerinden, sarsılan ortamdan yakınmalar edebiyatımızda geniş yer tutmuşlardır. Devirlerinin kılık ve kıyafetleri, eğlenceleri, düğünler, şöenler, sohbet toplantıları, mahallî bütün örf ve adetler yanında devlet ricali hakkında mütalâalar, cüluslar, iç saray hadiseleri, isyanlar hep birer müşahedeye hadise olarak edebiyatımızda yer almışlardır. Bunlara dair yüzlerce örnek vardır ve bu, edebiyata yabancı olmayanların malumudur. Onun için bu edebiyatımızı toplumla ilgisiz görmek, onu yalnızca soyut, gerçek dışı ve ancak bir zümrenin beğenisine cevap veren bir sanat sanmak tamamen yanlıştır. Bu edebiyat, toplum hayatımızın aynı zamanda bir fotoğrafıdır ve sanatçıları çekilmesi gerekli fotoğrafları çekmişlerdir. Ondan daha farklısını ve fazlasını beklemek, sanattan ve edebiyattan neyin beklendiğini bilmemektir. Şüphesiz

eski edebiyatımız, yalnız birer içtimai tenkit ve tahlil risaleleri değildir. O iş, bilim adamlarına aittir. Edebî eserler elbette bilim eserleri değildir. Ve olmaması gerekir. Bir edebiyat, sosyal ve siyasal hayatla meslek olarak ne kadar ilgilenmeli ise, edebiyatımız da o kadar hatta daha fazlasıyla ilgilenmiştir.

Nitekim devrin ilimlerinden birçoğunun bu edebiyata konu olduğunu da görüyoruz. Kimya, simya, Tencim (Astronomi), Zayıçre (Takvim ilminin istinat ettiği yıldızların durum ve hareketlerini hesaplama ve hüküm çıkarma ilmi), Reml, Sihir ve Tılsımât, Riyaziye, Tıp ilimleriyle ilgili birçok hükümler, kurallar, deyimler divan şiirimizde çok geniş yer tutarlar.

Ayrıca tasavvuf, özellikleri, seyri sülûk tarzı, incelikleri bakımından edebiyatımızın bir kaynağı olmuştur. Tasavvuf, İslam toplumunu eğiten bir terbiye ocağıdır. Ve İslam âlemini baştan başa halkı ve aydınıyla kendi atmosferi içinde tutan bir önemli merkezdi. İslam toplumunun hayatında derin izler bırakmış olan tarikatlar, yani tasavvuf bütün duygu ve düşünce inceliğiyle edebiyatımızı da kucaklamıştır. Onun olağan cazip, çarpıcı olağanüstü havası bütün sanatçılarımızı etkisi altında bırakmıştır. Bazılarının söyleye geldiği gibi bu edebiyat bir “zevk ü safa”, “mey ü mahub” edebiyatı değildir. Onda oldukça bol olarak gördüğümüz bu dünyevi deyimler, aslında genellikle, medeniyetimizin önemli bir kaynağı olan İslam tasavvufuna ait terimlerdir. Edebiyatımız ise bundan en geniş şekilde yararlanmış ve bununla sanatlar yapmıştır. Örnek olarak kullanılan deyimlerden bazılarının tasavvufi karşılıklarını, yani mecaz anlamlarını görelim: “Âşık”: Allah’ın Cemal ve Celâline müştak, “Mâşuk”: Allah, “Hüsün”: Cemal ve Kemal, “Şîve”: İlahi cezbe, “Kamet”: Kulluğa liyakat, “Leb”: kelâm, “Şarap”: İlahi aşk, “Saki”: İlahi nur, “Ebr”: Hicap.. anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan da genel

hatlarıyla olsun İslam tasavvufuna dair bilgisi olmayan kişilerin divan şiirinin güzelliğine ve inceliğine eremeyecekleri ve ondan gereği ölçüsünde zevk alamayacakları tabidir.

İman ve itikada dair birçok İslami gerçekler, fevkalade büyük ve güzel bir belagatla divan şiirinin içinde yatar. Dolayısıyla Kur'an ve hadis ilminden, İslam tarihi ve esatirinden, Peygamberlerin hayatından, onların mucizelerinden, şer'î ilimlerden; fıkıh ve kelimadan hiç haberi olmayanların bu edebiyattan yeterince zevk alamayacakları ve onu tanıyamayacakları açıktır.

Bu ilimlerden, edebiyatımızı ayırarak anlamak isteyenler, bu büyük Türk edebiyatında kendi beğenilerine uygun olarak ancak beyit bulabilirler. Bu ise o edebiyatın ta kendisi değildir. Divan edebiyatı büyük tecrit özelliği içerisinde somutu da birlikte yaşatan bir edebiyat hadisesidir. Onda söz ve anlam, uyum ve müzik, soyut ve somut en üstün ve düzenli bir istif içerisinde daima yan yanadır. Adı geçen ilimlerin, onda nasıl bir söyleyiş kazandığını örneklerle anlatmaya kalkmak, burada anlatacaklarımızın sınırını aşar. Bir divana göz atan bunları görür. Yine de, Peygamber kıssalarının şairlerimiz tarafından nasıl şiirleştirildiğine dair birkaç örnek verelim.

Sensin bizi muhlis yine garkaab-ı fenâdan
Ne zevrak u ne Nûhu ne tufan biliriz biz

Naif-i Kadim

Gerçi İsmail'e kurban gökten inmiş kadriçün
Hak bilür kadriçün İsmail ana kurban olur

Fuzulî

Gine hemcinsi bilür birbirin mikdârın
Yusüf'un hüsn-i peder- sûzunu ihvândan sor

Nabî

Mesihây-ı nigehten ders olup dehrin ettibâsı
Bu bîmarın ilâcın sabr-ı Eyyüb eylemişlerdir

Galip

Mestolup uyurken öpmüş lâl-i cânanı râkib
Ehremenler hâtemi almış Süleyman bihaber

Bakî

Sûrette nola zerre isek mâ'nîde yûhuz
Rûhülkudüs'ün Meryem'e nefhettiği ruhuz

Ruhî

Bu edebiyatımızın belirli bir zümrenin edebiyatı olduğu, görüşüne gelince, şunu söylemeliyiz ki, bu bir bakıma bütün edebiyatlar için bir ölçüde söz konusu edilebilir. Yani, geniş halk yığınlarının edebiyatla ilişkisi her zaman için belirli bir sınırı aşmamıştır. Her milletin edebiyatı, her döneminde belli bir kitlenin ve seviyenin anladığı, izlediği bir sanat olmuştur. Bu bakımdan eski edebiyatımızı, çok geniş bir kitle tarafından izlenmemiştir diye suçlamak edebiyatın özelliğine aykırıdır. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki, Divan edebiyatı belirli bir çevrenin izlediği bir edebiyat olmak durumunu çok aşmıştır. Sanatçılar, devirlerinde gerek devlet büyüklerinden gerekse halktan büyük ilgi ve itibar görmüşlerdir. Okuma

yazma oranının düşük olmasına ve ulaşım araçlarının sınırlılığına ve imparatorluğun büyük bir coğrafyaya taşmış bulunmasına rağmen o zaman edebiyata gösterilen ilgi, bugünün Türkiye'sine oranla gerçekten çok büyüktür. Günümüz sanatçılarının ortak yakınma konusu olan edebiyata karşı aydınların ilgisizliği divan edebiyatı dönemi için asla geçerli değildir. Dün sanat eserleri elle çoğaltıldığı halde, daha çok okuyucu buluyor, elden ele dolaşıyordu. Özellikle büyük sanatçıların istinsah edilmiş eserleri, divanları, imparatorluğun köşe bucak her yerine dağılmış özel ve resmî yüzlerce kitaplığı süslemiştir. Dün, bir aydın düşünülmezdi ki, edebiyata karşı ilgisiz olabilsin. Çünkü ilgisizlik büyük ayıp, cehalet sayılırdı.

Yine Divan edebiyatımız bazılarının söylediği gibi, donuk, statik bir edebiyat da değildir. Muayyen bir medeniyetin ve onun içindeki kültürümüze bağlı olan bu edebiyatın en belirli özelliği, denebilir ki, statik değil, dinamik oluşudur. Vezin ve kafiyesinin belirliliği, teşbih, istiare, öbür bütün edebî sanatların bir gelenek olarak devam ettirilmesi bu edebiyatın dinamizmini asla zedelememiştir. Bu edebiyat oyunları, düşünceye ve duyguya dayalı olduklarından her büyük sanatçıda farklı ve yepyeni bir şekilde belirmiştir. Taklit ve tekrar, büyük olmayan sanatçılar tarafından sürdürülmüş olabilir, bu sonucu değiştirmez. Doğru olan şudur ki, Divan edebiyatı her devrinde kendini yenileyen büyük sanatçılara sahip olmuştur. Her döneminde de kendine mahsus bir dinamizmi, bir muhteva farlılığı vardır. Kim XV. asır divan şiiri ile XVI. asır şiirini birbirinden farksız görebilir. Necati, bir Ahmet Paşa; Fuzulî elbette bir Bakî değildir. Nailî'nin, Nabî'nin, Nedim'in, Şeyh Galip'in divan şiirinin birer yenileyicileri olduğunu edebiyatla pek az ilgisi olanlar da bilmektedirler. Bütün önde gelen sanatçılarından her birinin yepyeni, farklı bir tarz, eda ve deha sahibi olduğu bu edebiyat için, statik ve

taklitçi bir edebiyattır demek, kolay olabilir, ama yanlıştır; bu edebiyatı tanımamaktır, bilmemektir, bir ön yargıdır.

Divan edebiyatın kaynakları ve biçimi bir bakıma bütün Ortadoğu'nundur. Ama bir Arap edebiyatının İran edebiyatından onunsa Türk edebiyatından tamamen farklı bir edebiyat olduğu ortadadır. Millî ve mahallî unsurlar, ırkî özellikler, Ortadoğu edebiyatlarının birbirlerinden farklı ve millî olmasını sağlamıştır. Bu toplumlar arası farklılıklara bir de kendi edebiyatımız içindeki yenileşme hareketleri eklenirse onun nasıl bir orijinal, taklitle ilgisiz yeni ve diri bir edebiyat olduğu ortaya çıkar.

*

Divan edebiyatını belli başlı suçlama noktalarından biri de bu edebiyatta “bütün güzelliği” , yani “konu birliği” olmadığı zannıdır. Bir şiir için konu birliği derken, sanatçı o şiiri, hangi konuyu işlemekle başlıyorsa, yine onunla ilgili olarak sürdürmesi ve bitirmesi ileri sürülüyor olmalı. Eğer dava bu ise, yani şair mesela bir gazelinin ilk beyiti ile bir hasreti dile getiriyorsa, o gazel, sadece hasretle ilgili duygu ve düşünceleri işlemeli, bir başka konuya geçmemeli. Şiirin bütünü hasret temasını aşmamalıdır demek isteniyorsa itiraf edelim ki bu özelliği ağır basan şiirler Divan edebiyatında sayılamayacak kadar çoktur. Divan edebiyatı konu birliğini amaç edinen bir sanat olmadığı halde onda konu birliğinin hâkim olduğunu gösterebileceğimiz çok sayıda örnek vardır. Şiir bir aşk şiiri olarak başlıyorsa aşk şiiri olarak devam eder. Sanatçı konuyu gereksiz ve yersiz olarak dağıtarak mesela bir tabiat tasviri yapmaz. Yani onda adeta bir başka şiirden alınmış hissini veren bir yama gibi duran beyitler yoktur. Görünürde farklı konularla ilgili gibi duran beyitler, aslında aynı temayı tahkim mahiyetindedir. Ve şairde yaptırdığı ga-

yet geniş çağrışımların da anlatımı durumundadır. Bunu, divan şiirine yabancı olmayan bir göz hemen anlayabilir. Yani bu edebiyatta öyle sanıldığı gibi dengesizlik uyumsuzluk yoktur. Onun belirli özelliği, mevzun yani düzenli olmasıdır. Karşı düşüncede olanlar örnek olarak bir kasideyi göstererek işte mesela “methiye için yazılmış olan bu şiirde bir mevsim yahut bir savaş tasviri olan beyitlerin şiirin amacı olan övgü ile ne ilgisi vardır” diyebilirler. Zahirde böyle olan durum şiirin bütünü incelenince görülür ki, konu dışı gibi sanılan o beyitler aslında o methiyeyi kuvvetlendirmek ve süslemek içindir. Onu sanatçı, divan estetiğine, şiirine uygun bir düzen içinde sunmuştur. Bu onun “tahkiye” tarzıdır, özelliğidir ve şiirle asla ilgisiz değildir.

Süslemelere, “mecazlara” yer verilmeden divan şiirinde hiçbir konu yalın olarak anlatılmamıştır. Ona bir benzetme ve mecaz edebiyatıdır dence yeridir. Onda realite, harcı âlem bir realite değildir. Sanatçı çevreyi, olayları, eşyayı sıradan bir adam gibi görmemiştir, onları soyutlamıştır. Aslında bu realiteden uzaklaşma değildir. Ondaki güzel, sevgili anlayışı ve tasviri belirli bir ölçü biçim işi değil; diğer yaratıklarla ve tabiatla yapılan bir kıyas sanatıdır, izafidir;

Kad serv-i çemen yâre dehen gonce-yi gülzar
Hat misk-i Hutun çehre semen hâl karanfül

Bâki

Lebleri mül saçları sünbül yanağı berk-i gül
Bir semenber serv-i hoş reftar dirsen işte en

Çehre gül sine semen çeşm-i mukahhal nergis
Hat çemen gonce dehen ca'd-ı muanber sünbül

Bakî

Dediler dü çeşm-i yâre ne demek olur dedim
İki nergis iki bâdem iki sâhir iki âhû

Ruhî

*Kaş râ kad elif dehen ise mim
Kıldın ey mâh halkı emrine râm*

Bakî

Onda kendine mahsus bir güzel anlayışı ve tasviri vardır. Saç: Sümbül, duhan, ejder, yılan, lâm, misk; Ağız: Gonca, hokka, mim; Dudak: Kiraz, ünnap, mül; Kirpik: Tır, neşter, asker-i hunhar gibi benzetmelerle şiirleştirilir. Şair sevgilisinin zulmünden yakınacaksa, ona uygun; vefasından duyduğu zevki, minneti anlatacaksa, yine ona uygun kelimeler seçecek benzetmeler yapacaktır.

Divan edebiyatının, Fars ve Arap edebiyatlarının etkisinde kaldığı, dolayısıyla millî bir edebiyat niteliği taşımadığı iddialarına genel olarak cevap verdik.

Bir milletin birçok özelliğini onun atasözlerinde görmek mümkündür. Divan edebiyatının buna oldukça geniş yer verdiğini görürüz. Örnekler:

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir
Mübtelây-ı gama sor kim geceler kaç saat

Nabî

Yâr gelmezse sana pâyine sen git yârin
Yürümezse ne ola dağ ey gönül abdal yürür

Ruhî

Kılma tâhfif ile abdala nazar
Bu meseldir deliden uslu haber

Taşlıcalı Yahya

Eylerse ne ola vaslın her rûz gönül ümmid
Meşhur meseldir kim divâneye her gün iyd

Neylî

Yoktur günah o gamzesi hûnîde bendedir
Şâhım suç öldürende değil ölendedir

Kabûlî

Sunar bir câm-ı memlû bir tehî peymâneden sonra
Felek dil-şad eder ehl-i dili amma neden sonra

Mezaki-i Mevlevî

Ruhsat bulunur dâmen-i cânan ele girmez
Cânan bulunur gûşe-i dâman ele girmez

Haşmet

Mest-i câm-ı vuslatın hecr ile mahmur olmasın
Gördüğünden kimseler âlemde mehcür olmasın

Ragıp Paşa

Ahibba şîve-i yağmada mebhut eyler a'dâyı
Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde

Yenişehirli Avni

Cümlelerin maksudu bir amam rivayet muhtelif

Kanunî Süleyman

Varâk-ı mihr-i vefâyı kim okur kim dinler

Kâmî

Su uyur, düşman uyur, hastay-i hicran uyumaz

Şeyh Galip

Divan şiirinin en üstün bir emeğin ürünü olduğunu anlayabilmek ve bu yoldan da hayran kalmak için ondaki edebi sanatları bilmek lazımdır. Bir defa onda tenasüp sanatı olmayan beyitle karşılaşmak imkânsızdır. Tenasüp, bilindiği gibi “meczaz” yoluyla mânâ bakımından birbirleriyle ilgisi olan kelimeleri seçerek bir anlam bütünlüğü içerisinde beyitleştirme sanatıdır:

Sûret-i kaş-ü alnına verdi Nesimî gönlünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr-ü hilal İçindeyim

Beytindeki, suretle güneş; kaş ile bedr; alın ile hilal gibi benzeyen ve benzetilen bakımından birbiriyle ilgili kelime ve kavramların bir araya gelmesi gibi.

Kangı hûnin sen gibi cellâda olmuştur esir
Kangı cellâdın kılınca nevk-ı müjgânınca var

Fuzulî

Beytindeki hûnin, cellad, esir, kılınç, nevk-ı müjgân hep birbiriyle ilgili kavramlardır ve beyit içerisinde bir tenasüp arzederler.

Seher bülbüller efgânı değil bihûde gülşende
Fuzulî nâle-i dil-suzuna âheng dutmuşlar

Divan şiirindeki “iktibas” sanatı; yani bir ayeti veya hadisi şiirin içine alma sanatı, onun dayandığı kaynakla olan ilgisini kesin şekilde ortaya koyar. Yine o kültüre, yabancı olanların bundan zevk alamayacağı ne kadar belli:

Tıfl-i kaddin görüp aşka elif’ten başladı
(Rabbi yessir vela tüassir rabbi temmim bilhayr)

Anlamı: Ya Rabb, kolaylaştır, güçleştirme, sonuna erme-yi nasip eyle.

Hâk-ı pâyin olduğım gördü dedi kâfir râkib
Taş ile bağrın döğüp (yaleyteni küntü türab)

Anlamı: Keşke toprak olsaydım. Bu cehennem ehlinin pişmanlık niyazıdır.

Diğer örnekler:

Valsın ahbâba verir müjde-i (Yuhyil mevtâ)

Hicrin a'dâya sunar (İnne azâbî le şedid)

Ruhî

Eğerçi hane-i pür nakştır sarây-ı cihan

Veli kitabeleri (küllü men aleyha fân)

Kınalızâde Ali

Nakledip bu kelamı dedi Nebî

(Sebakat rahmeti alâ gazâbî)

Taşlıcalı Yahya

Burada, divan edebiyatındaki diğer sanatlara daha geniş teknik yer vermek yazının amacını aşar. Şunu söyleyelim ki, medeniyetimizin, milletimizin, tarihimizin büyüklüğüne uygun bir edebiyat kurmuşuz. Ve sanatçılarımızın büyüklüğüne uygun bir milletiz. Halk yığınlarını millet yapan ve onu medeniyet ve kültürünü kuran, geliştiren, yetiştirdiği insanlardır. Bir milletin hayatından yetiştirdiği fikir, sanat, büyük devlet adamları, kahramanlar ve onların arkalarında bıraktıkları eserler çıkarılacak olursa o milletin, büyük millet olma niteliği bütünüyle yok olur.

Edebiyat ve Politika

Tanzimattan sonra gelişen edebiyatımızda görülen önemli bir özellik de, politikanın edebiyata girdiği, onunla iç içe, sarmaş dolaş olduğu gerçeğidir.

Daha önceki devrede, sanatçılarımızdan birçoğu aynı zamanda bir devlet ve bilim adamı oldukları halde, yazdıklarında politika, Tanzimattan sonrakilerde görüldüğü gibi kesin ve belirli değildir. Bu biraz memleket yönetimindeki, durulmuş ve yerli yerine oturmuş olan düzenle ilgili olduğu kadar, milletler arası fikir alışverişinin daha sınırlı, sanat anlayışının da çok daha farklı ve belirli olmasından ve dolayısıyla edebiyatımızda böyle bir geleneğin kurulmamasındandır. Tanzimatla değiştirilmeye çalışılan siyasal ve sosyal yapımız, bir başka edebiyatın da gelişmesini sağladı.

Bir bakıma bütün edebiyatlar memleketin durumuyla, onun yönetimiyle az çok ilgili olmuşlardır, fakat edebiyatın, içinde bir dünya görüşü taşımasının, politik ve sosyal kavga da aktif rol oynamasının tarihi dünyada yenidir. Daha önceki edebiyatlar da çağlarıyla, yaşadıkları ortamlarla ilgisiz olmamışlar, ancak bunu çağlarına uygun olarak başka bir kılık, anlayış ve espri içinde ifade etmişler ve bugünkü anlamda bir politika aracı olmamışlardır.

Bizde batıyı örnek tutuşumuzla başlayan yeni edebiyat, yanı başında gazeteyi de bulunca seri halinde bir sanatçı-politikacılar nesli ortaya çıkarttı. Gerek çağının icabı ve gerekse imparatorluğumuzun içine düştüğü buhran, devrinin sanatçılarını aynı zamanda aktif politika yapan kişiler olarak şartlayınca ve bu durum git gide adeta gelenekleşince, öyle sanıyoruz ki, sanatın yararına olmayan bir çıkış açıldı.

Tanzimattan sonraki dönemimizde edebiyatçılarımızın politikayla uğraşma sebeplerinden birinin, sarsılmış bulunan sosyal ve siyasal düzenimizin, aydın olarak herkesi ister istemez bu konu üzerinde düşünmeye, fikirlerini yaymaya ve bu fikirlerin kavgasını yapmaya zorladığını söylerken, bundan böyle de artık memleket aydınlarının aşağı yukarı hep edebiyat ve sanatla ilgili kişiler arasından çıktığını belirtmek lâzımdır. Edebiyat dışında o an kişilerin yaptıkları mücadele ise, belirli çevreleri ancak bir süre etkileyebilmiş, geniş yankılar yapamamış, en önemlisi konuyu yürütücü ve güdücü bir aydın, ekip sahibi olamamıştır. Bu nokta, fikir ve eylemlerin kendini topluluğa mal ettirebilmesi için edebiyatın imkânlarına duyduğu büyük ihtiyacı belirtmek bakımından çok önemlidir. Fikirlerin, dünya görüşlerinin en büyük dayanağı nasıl edebiyatsa, sanatsa, hemen belirtelim ki, edebiyat, sanat bu anlayışların tezahürü olan aktif günlük politikanın, hele onun gazeteciliğinin hamalı değildir ve olmamalıdır da. Sanatçının da bir dünya görüşüne bağlı olacağı nasıl olacağına, hatta şartsa ve sanatçı onu sanatı için nasıl malzeme kaynağı sayabilir, hatta eserini sırf bu kaygı ile yazabilirse, dünya görüşünü edebiyatlaştırırken, dengeyi korumaya, yani edebiyatın sınırını zorlamamaya, fikri edebiyatın içinde eritmeye de mecburdur. Bu mecburiyetin göz önünde tutulmamasının; sanatın, politikanın bir uydusu haline getirilmiş olmasının başlangıcı Tanzimat olmuştur, ama günümüzde bu, en son noktaya vardırılmıştır. Bunun zararı yalnız edebiyatta değil, toplum hayatının her alanında görülmüştür.

Tekrar belirtmeliyiz: Sanatın, politik hayatla ilgilenmesi, konularını hep bunların dışında araması gerektiğini söylemek istemiyoruz. Her şey sanatla ilgilidir –hele çağımızda– fakat sanat önce kendi kendisiyle ilgili olmalıdır.

Günlük siyasi kavgada görülmemesi gerekir edebiyatın. Günlük politika, bir sanatçıda iş olarak belirince, ondan sanat kaygısını koparmakta, onu alelâdeleştirmektedir. Bu durum sanatında sanatçının da zararına olmuştur.

1839'dan bu yana Türk edebiyatında isim yapmış belli başlı bütün sanatçılar hep politikanın içinde kalmışlardır: Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Cenap, Naci, Ziya Gökalp, Yurdakul, Mehmet Akif, Rıza Tevfik, Süleyman Nafiz, Halide Edip, Yakup Kadri, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Necip Fazıl. Bir kısım sanatçılar ise kendileri bir politik aksiyon içerisinde olmaktan çok siyasi görevlerde bulunmuşlardır: Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, Faruk Nafiz gibi. Bunların dışında bir siyasi hayatları olmayan veya özel eğilimlerini sanatlarına karıştırmayan çok az sanatçı vardır: Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hüseyin Rahmi gibi.

Görülüyor ki 130 yıllık fikir ve siyasi hayatımızın geçirdiği devreleri edebiyat kanalıyla öğrenebilmek mümkün. Bu bakımdan edebiyatımız üzerine yapılacak incelemelerin sosyal hayatımızın tespit ve çözümü açısından çok yararlı, hatta gerekli olduğunu da belirtmeliyiz.

Edebiyatımızın Geliş

Bir milletin kendi düşünce ve duyuş özelliğini, estetik anlayışını, tarih bilincini, dünya ve insana bakışını, gelişen veya değışikliğı uğrayan genel durumunu, öteki sanat eserleriyle birlikte, edebiyatı gösterir.

Edebiyatın işi, bir yandan kendinden öncekiler gibi milletin varlığından malzemesini devşirerek çatısını kurarken, diğere yünden içinde bulunduğu çağ ile de ilgi kurmaktır. Sanatçı bunları kendi gücü ölçüsünde sanatlaştırır. Sanatçının kişiliğı bu noktada belirir. Bu kişilik, kaynak ve anlatma biçimi sınırlı olan bazı edebiyat anlayışları içinde bile her zaman belire gelmiştir. Nitekim statik olduğu sanılan Divan edebiyatımızın, iyice dikkat edilirse görülecektir ki, her devrinde kendine mahsus bir dinamizmi, bir öz farklılığı vardır. Her çağında bu şiiri yenileyen büyük şairlere rastlıyoruz. Ardı ardına geçirdiğimiz sosyal değışmeler ve bu değışmelere göre öz ve biçim alan Tanzimat sonrası edebiyatımız, divan şiirine bir tepki olarak geliştiğı için, bu yeni edebiyat anlayışına bağılı olan sanatçıların eski edebiyatımız hakkındaki tarafsız olmayan kanaatlerinin üzerinde durulmaksızın kabul edilişi Divan şiirimiz hakkında, edebiyat çevrelerini ve bazı aydınları, doğru olmayan yorumlara götürmüştür.

Aslında divan şiiri de malzemesini kendi kaynaklarımızdan almıştır. Bu kaynakların ve biçimin, bir bakıma ortaklaşa Ortadoğı'ya ait olması, asla özümüzü ve kişiliğimizi kaybettirmemiş; bir Klasik Türk Edebiyatını ölmeyecek şekilde var etmiştir. Divan şiirini memleket gerçeğinden kopmuş gibi gösteren, onun soyut bir sanat olmasıdır. Gerçeğı olduğu gibi yansıtmak da elbette bir sanattır, ama zor olanı, gerçeğı insanın kendi iç âleminde geçirterek ona kendi sanat anlayışına uygun bir öz kazandırmaktır. Divan şiiri bunu yapabilmiştir.

Divan edebiyatının yurt gerçeklerinden kopuk bir şiir olduğunu ileri sürmek ve bunu onun yanı başında gelişen halk şiiri ile kıyaslayarak doğrulamaya çalışmak yanlıştır.

Halka şiiri de, tıpkı Divan şiiri gibi aslında, az çok, aynı kaynaklara dayanır. Ne var ki, halk şiirinin dili ve biçimi farklıdır. Öz ve şekilce külfetsizliği ve dil bakımından halka daha yakın oluşu bu şiirin, halk katında daha çok tutunmasını sağlamıştır. Divan ve Halk Şiirimizden gelişi güzel örnekler vererek, her ikisinin de birbirlerine ne kadar yakın olduklarını göstermek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden başlayarak "Cihan Hâkimi" bir devlet durumuna gelişi, sonra duraklayışı, Lâle Devri ve çöküntüler dönemine kadar değişen bütün sosyal hayatını, eski edebiyatımızı gözden geçirerek devre devre görmek mümkündür. Hep tekrarladığımız gibi kaynağını bizden, kendi sosyal hayatımızdan, bizim insanımızdan almamış olsaydı, bu edebiyat, bize yabancı olacağı gibi, büyük bir edebiyat olmak durumunu da kazanamayacaktı.

Birçok ön yargılara rağmen, Divan Şiirinin halktan kopmuş olmadığını söyledikten sonra, ya ona bir tepkiyle gelişen, onu suçlayarak gelişen edebiyatımızın durumu nedir?

Tanzimat yalnız siyasî bir hareket olarak kalmamış, aynı zamanda fikir ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Zaten sosyal hayatımızla ilgili olagelen edebiyatımızın Tanzimat'a karşı ilgisiz kalacağı düşünülemezdi. Böylece Tanzimat bizde, heyecanlı bir ekip bulmakta gecikmedi. Bundan böyle edebiyatımız, kendinden önceki edebiyat anlayışından farklı olarak aktif politikanın içinde bulunacaktır. Tanzimat edebiyatının ilk nesli, edebiyatımıza şarklıca bir kültür üzerine, garplıca bir eda kazandırmanın isteği, gayreti içerisinde, fakat bir türlü doğulu ve batılı olamamanın, özellikle bir du-

rum muhakemesine kavuşamamanın talihsizliğini yaşayarak, arkasında yine az çok kendisine benzeyen bir nesil bırakarak göçüp gitmiştir.

Edebiyat artık batıyı örnek alacak, öзде ve biçimde batılılaşma çabasını artırdıkça yerli olmaktan uzaklaşacaktır. Bu edebiyat, Fransız Edebiyatı'nı tanırken kendi kaynaklarımızdan geniş ölçüde yararlınsaydı ortaya belki daha büyük eserler koyabilirdi. Büyük bir kültüre sahip olan milletin, yabancı kültüre göre sanatını düzenlemeye kalkışması, kendisini ne hale getirirse, edebiyatını da o duruma getirmiştir. Bu edebiyat bir bakıma önceki edebiyata göre farklılıklar taşıması, propaganda imkânlarının bulunması, hükümet programına uygun olması, bununla birlikte zaman zaman hükümetle çatışması gibi sebeplere geniş bir ilgi, yani meraklı halkası buldu. Servet-i Fünun ve Fecri Âti, yer yer Tanzimatın getirdiklerini çok daha ileri götürdü; biçim daha çok batılılaştı, öz daha çok melezleşti, dil daha çok ağırlaştı. Politikamızsa daha çok bozuluyor, aydınlarla birlikte halkımızın şaşkınlığı düzene intibaksızlığı gittikçe çoğalıyordu.

Millî Edebiyat hareketi ise kendimize bir dönüş denevidir. Ne var ki, ondaki bu iyi niyet bir millî muhasebeye bağlı olarak bunu ideoloji çapında örgüleştirme gücü taşımadığından, bir dağ, bayır, çayır, çimen, köylü, çoban tekerlemelerini aşamamış, büyümemiş, geliştirememiştir.

Yapıla gelen devrimlerin karşısında şaşkınlığa düşmüş bir topluluğun, bir türlü bu devrimlerle sosyal problemlerimizin çözülemeyişinin davacısı olarak ortaya çıkan özellikle memleketin içinde bulunduğu bunalımdan da bir aktüalite olarak faydalanan, bir başka dünya görüşüne bağlı olan edebiyat ekibinin bir tepki olarak gelişmesine Millî Edebiyat engel olamadı. Millî değerlere karşı çıkan edebiyatını kur-

maya çalışan bu solcu ekip, memleketimizin ve insanımızın asırlarca ihmal edilmişinin, ona şiirler dizilen Anadolu'nun ve insanının hiç de iç açıcı bir durumda bulunmadığının tezini ortaya attı. Bu nesil, bir anarşi edebiyatı var etmeyi meslek bildiği gibi, bizi çok daha aykırı bir devlet düzenine bağlı olarak insan, eşya ve hadiselerin çok iptidai manada olsa bile yorumlamaya başlamış, bu düşüncelerini çok daha ileri götüren kendilerine bağlı bir neslin gelişmesinde rol oynamıştır. İşte bu nesildir ki, şiirimizi edebiyat tarihinde karşılaşılması mümkün olmayan bir çıkmaza sürüklemiş, bağlı olduğu ideoloji adına bütün değerlerimizi tepetaklak etmiştir. Memleket gerçeği onda bir başka biçimde, inadına ters ve bayağı olarak yorum bulmuştur. Bu bir anarşi hareketidir: Fikirde, sanatta, ideolojide anarşi. Köycülükte, şehircilikte, ekonomi ve politikada anarşi. Bunun edebiyatını korumanın, hikâye, roman, şiir, tiyatro ile bunu gerçekleştirmenin çabası adeta, edebiyatı bazı aydınlarca bunun dışında görmenin imkânsız olduğu fikrine götürmüş gibidir. Bu arada dil de getirilmiş, bir uçurumun başına bırakılmıştır. Bu çabalarla hiç bu kadar gayri millî bir duruma düşürülmemiş; halk gerçeğinden o kadar uzaklaştırılmamış olan edebiyat, büyük aydın kitlesi tarafından terk edilmiş, memleketinde edebiyatı sever edebiyat okuyucusu ortadan silinmiştir. Edebiyatımızın propandada imkânları olmadığı zamanlarımızda bile aydın çoğunluk tarafından aranan edebiyat çevresini düşünürsek, bu durum daha iyi anlaşılır.

Sonuç

Divan Edebiyatı, memleket ve halkın gerçeğine aykırı bir sanat değil, bütünüyle bize ait bir medeniyetin sanatıdır. Türk Edebiyatının kendini besleyen yerli kaynaklardan uzaklaşması, Tanzimat hareketini takiben başlamıştır. Tanzimat hareketiyle memleketimizin sosyal ve siyasal alanda Batıyı örnek alması, kendisinden öncekilerden çok farklı olan yeni bir Türk Edebiyatının da doğmasını sağladı. Batı Edebiyatının etkisinde gelişen bu edebiyatın, malzemesini kendi kaynaklarımızdan almadığı bellidir. Hepsi birbirine dayalı olan Fecr-i Âti, Servet-i Fünun ve Tanzimat edebiyatları gerek konu ve gerekse biçim bakımından hep batıyı örnek tutmuşlardır. Bu devrelerin sanatçılarında kendi topluluğumuzdan kopmamış olduklarını gösteren bazı ipuçlarına rastlanırsa da, bunların, kültür ve medeniyetimize sınıksız bağlı olmak bilincinde değil, biraz da yetiştikleri çevre gereği bir türlü söküp atamadıkları alışkanlık, bir kalıntı olarak anlaşılması gerekir. Yoksa sanat anlayışları, işledikleri tür ve biçim bakımından tamamen Avrupaî bir edebiyat kurulması çabası hemen hepsinin ortak yanındır. Servet-i Fünun ve Fecr-i Âti toplulukları bu çabayı sürdürürlerken bu arada Türk dilini de daha fazla bozmuşlardır. Millî edebiyat hareketi önemli ve tabii bir çıkış olmadığı gibi, büyük sanatçılar da bulamadı. Cumhuriyet sonrası edebiyat Tanzimattan bu yana gelişen edebiyattan kısmen farklı, fakat onun daha aşırı bir uzantısıdır. Önceleri ilhamını inkılâpların genel havasından devşiren bu edebiyat, gide gide bir sol aksiyonun alanı olmuştur. Bugünkü durumda bu görünüm ortadan kalkmamış olmakla birlikte yeni bir başkaldırışın, asli kaynaklara dönüşün çok önemli örnekleri de görülmeye başlamıştır.

Durum

Tanzimattan sonra hep batıyı örnek alarak yapılan devrimlerin, sosyal problemlerimizi çözümlemedeki başarısızlığı bugün bütün aydınlarda bir ortak düşünce olarak belirmiştir.

Bin yıldır içinde bulunduğumuz, kültürümüzü ona uygun şekilde geliştirdiğimiz İslam medeniyeti dünyasından koparak, Batı medeniyeti içerisinde yer almaya çalışmamız ve buna bağlı olarak devlet yönetiminde ve sosyal kurumlarımızda ardı ardına yapılan devrimlerle bu çabayı hep hızlandırmamız, sosyal bünyemizi büyük ölçüde sarsmıştır.

Tanzimattan beri birbirine uygun biçimde geliştirilerek uygulanan düzen ve onun kurumları, kendi anlayışı dışında kalan bir başka düşüncenin güçlenmemesi konusunda büyük çaba göstermişlerdir.

Bizim kendisi için büyük bir tehlike olduğumuzu gören, dolayısıyla parçalanmamızı siyasal ve ekonomik çıkarları için gerekli bulan batı, bunu sağlamak adına, milletimizi var oluşunun kaynağından uzaklaştırmayı ödev bilmiştir. Bu işi gerçekleştirmek yolunda zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu, koruyucusu görünerek, bazen de zorla devlet işlerine el attı. Memleketimizin içinde bulunduğu bunalımdan yararlanarak, kendisiyle iş birliğine mecbur olduğumuzu kabul ettirdi. Ve en önemlisi içimizden kendi politikasına uygun adamlar buldu, adamlar yetiştirdi ve onlara ikbal kapısı açtı.

Bunu Tanzimat izler. Bize zor kullanarak borç para verme dönemi başlar. Ödenmeyen borçlara karşılık gelir kaynaklarımıza el konur. Okullar, yeni bir tip aydın üretmektedir. Bir hayranlık dönemi başlar. Ona göre bir edebiyat kuru-

lur. Yerli düşünceye bağlı kişiler kınanır, suçlanır. Yeni aydın tipini millet benimsemez, kendine aykırı bulur. Böylece halkla devletin arasına uçurumlar girer. Rejimin tabiatı yeni zenginler, vurguncular, büyük toprak ağaları üretmiştir. Halk iyiden iyiye ezilir, küstürülür, sindirilir. Düzen kendine uygun olmayan gerçek aydına karşı olduğundan onların sesini boğduğundan, Tanzimat sonrası dönemimizde yetişen birkaç şahsiyetli memleketçi aydın hep tesadüflerin eseridir. Batıcı aydınlar arasındaki, Batı'nın daha çok işine gelir. Bu cins aydınlar arasındaki kavga, yeni devrim denemeleri, ihtilâller, bizi batıya daha çok mahkûm bir duruma getirir. Her ihtilâl ve devrim kendisinden öncekilerin memleketi uçuruma götürdüğü gerekçesiyle memlekete el koyar. Aslında, fikrî yapı, dünya görüşü bakımından kendisinden öncekilerle büyük farklılık içerisinde değildir.

Bu nereye kadar gider? Bu son zamanlara kadar gelir. Yönetim fikir ve sanattaki batıcılığa bugün başkaldırmış bulunan bir nesil yetişmiştir. Bu nesil, süregelen anlayışa bir başka düzen teklif adına karşı çıkmaktadır. Bu nesil getirdikleri teklif bakımından sağcı ve solcu olarak iki ana küme belirtir. Bu arada ilgi çekici bir gerçek vardır ki, o da, bugün sol düşünce adına düzene karşı çıkanlar, batıcıların bir uzantısıdır. Sağ, memleketin kurtuluşunu hiçbir zaman batılılaşmada görmemiştir.

